

Recensions bibliogràfiques

VARIA

ACTAS DEL VI CONGRESO NACIONAL DE NUMISMÁTICA, OVIEDO, 26-28 de Septiembre de 1984, *Numisma*, 186-191, 1984, 354 pàgs.

Las comunicaciones presentadas son las siguientes:

Crónica del VI Congreso Nacional de Numismática.

Villaronga Garriga, Leandro: Metodología.

Asociación Española de Numismáticos Profesionales (A.E.N.P.): La Numismática y el I.V.A.

Alfaro Asins, Carmen: Monedas retocadas, dudosas y falsas de Gadir.

Vidal Bardán, José María: Tesorillo de denarios romano-republicanos de Nerpio (Albacete)

Sánchez de Arza, Vicente: Las monedas del tesoro de Arrabalde. La Asturias Cismontana.

Beltrán Martínez, Antonio: Filatelia y Numismática: Las monedas de C. Norbanvs y la fundación de Norba Caesarina (Cáceres).

Mangas, J.; Francisco, J. y Pedregal, A.: Circulación monetaria y medios de cambio durante la antigüedad en el área astur (provincias de Asturias y León).

Beltrán-Lloris, Miguel: Un áureo inédito de Galba, procedente de Calatorao (Zaragoza).

Medrano Marqués, Manuel María: Aproximación histórico-numismática a los asentamientos romanos y medievales de Villoldo y la Dehesa de Macintos (Palencia).

Mateu y Llopis, Felipe: En el XIV Centenario de Hermenegildus Rex. La pugna de 574-585 testimoniada por los tremises godos.

Sánchez de Arza, Vicente: Sisebuto en Pésicos.

R. Ibrahim, Tawfiq: Un dirhem inédito del califa omeya de Córdoba (Abd-al-Rahman V al-Mustazhir bi-llah, acuñado en Al-Andalus, el año 414 H.

Ubieta Arur, María Isabel: Los morabedís ayadinos, circulación y cambio en el Reino de Aragón según la documentación coetánea.

Sáenz-Díez, Juan Ignacio y Vidal, José María: Dirhem inédito de Denia del año 443 en un tesoro de Almería.

Departamento de Historia Medieval de la Universidad de Oviedo: Circulación monetaria en Asturias durante la alta Edad Media (siglos VIII-XII).

Beltrán Martínez, Antonio: La moneda medieval aragonesa: estado de la cuestión.

Crusafont i Sabater, M.: Aspectos numismáticos de la expansión mediterránea.

García Álvarez, Benjamín: Los dineros de vellón de Alfonso IX con la ceca O ¿son de Oviedo?

Cepa del Valle, Enrique: Acuñación de moneda en Asturias durante la Edad Media.

Sánchez de Ara, Vicente: Estudio, desarrollo y legitimación numismática del Consejo de Asturias y León.

L. V.

ASSOCIAZIONE NUMISMATICA SARDA. Mostra di Numismatica. Sassari 1988.

El catàleg d'aquesta magnífica exposició numismàtica és en realitat un complet manual i catàleg de la moneda sarda medieval i moderna, amb la novetat d'incloure la raríssima sèrie bizantina. Totes les peces són fotografiades per la qual cosa és un complement ideal al manual del Prof. E. Piras (*Monete della Sardegna*, Sassari, 1985), president de l'Associació i organitzador de l'exposició. Com a novetats en la sèrie catalana medieval cal assenyalar la publicació del mig ral de plata d'Alfons el Magnànim.

M. CRUSAFONT

CERCLE. Informació Numismàtica, Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona, núm. 1, desembre 1987, núm. 2, juny 1988 i núm. 3 desembre 1988.

Ha nascut una nova, petita, però eixerida publicació numismàtica amb caràcter periòdic. Sia benvinguda i desitgem-li llarga vida, que en el món de les publicacions de la nostra especialitat no ha d'haver-hi esperit de competència, sinó de col·laboració. En realitat la nova revista ve a cobrir un buit en tractar-se d'una publicació d'àmbit català, escrita fonamentalment, per no dir totalment en aquesta llengua, i en poder adoptar un to desimbolt i fins i tot festiu en les seves informacions i comentaris. Això no desdii de la línia rigorosament científica dels estudis que publica, tot comptant amb col·laboracions de firmes tan prestigioses com ho són les següents: Dr. L. Villalonga, Sr. A. Turró, Sr. Domingo Sellart, Dr. M. Crusafont i Sabater, Sr. J. Vilaret, Sr. M. Garcia Garrido, Sr. R. Comas, Dr. P. López Sánchez, Sr. F. Bistuer, Sr. J. Colomé, Sr. J. Escudero, Dra. A. M. Balaquer, Sr. J. Benages, i Sr. Ll. Vila Cases.

D'entre la part de la publicació dedicada a la informació, als comentaris i la vida social, cal destacar molt especialment la secció titulada «Ardits», signada amb el pseudònim *Guinard*, mot no menys numismàtic, i la secció «Ells fan la Numismàtica». En la primera hom realitza un comentari sobre temes polèmics, curiosos, divertits o anecdòtics per a treure'n una ensenyança, però sempre realitzat amb humor. En la segona, es tracta de fer la semblança, en base al diàleg, d'una persona, que des de diferents posicions, hagi realitzat o estigui realitzant una labor positiva i notable per la numismàtica.

En acabar aquestes línies ens comuniquen que per raons ben alienes a la voluntat de la redacció de la revista CERCLE, aquesta publicació es veu obligada a canviar de nom. A partir d'ara se'n dirà l'ARDIT, no hi ha dubte, serà també ben eixerit i continuarà amb la numeració del difunt CERCLE, ara reencarnat.

A. N.

III CONGRESO NACIONAL DE NUMISMÁTICA. 20-23 novembre, 1985. (Sintra) Lisboa, 1985, 638 pp.

El Clube Numismático de Portugal realitza aquest congrés dedicat a estudiar la moneda portuguesa i el seu ressò i influència a nivell mundial. El Congrés fou presidit en la seva comissió executiva pel Sr. F.A. da Costa Mendes Magro i s'ocupà de la direcció científica el Dr. M. Gomes Marques.

D'entre els treballs presentats cal destacar el de M. Crusafont que fa referència i aporta nova i abundosa documentació sobre Pere de Portugal, rei de Catalunya (1463-1466).

El conjunt de les aportacions fou el següent:

Metrologia e Cronologia dos reais brancos de Dom João I. *Mário Gomes Marques y Teresa Gomes Marques.*

Contribuição para o estudo dos espadins de Dom Afonso V. *Adriano F. T. Trigo, Fernando Bragança Gil, Maria Filomena Guerra y Maria de Rosário Telo da Gama.*

Metrologia das moedas emitidas por Dom Afonso V de Portugal na qualidade de Rei de Castela e Leão. *Mário Gomes Marques, M. Fátima Araújo y João M. Peixoto Cabral.*

Aplicação de métodos de taxonomia numérica no estudo dos reais emitidos por Dom Afonso V de Portugal na qualidade de Rei de Castela e Leão. *Mário Gomes Marques, João M. Peixoto Cabral y M. Fátima Araújo.*

La epopeya de Portugal —instauración del «Português» de 'oro. *Oriávio Gil Farrés.*

Moedas de cinco vinténs emitidas no reinado de Dom Manuel I. *Paulo Ferreira de Lemos.*

The portuguese coinage of the Malay Peninsula —the Bastardos of King Dom Manuel I. *E. E. Sim.*

Índio de D. Manuel I, Tostão n.º 19 de Aragão (D. João III) e Contos para contar. *Paulo Ferreira de Lemos.*

The clove and the ceitil —the first european-struck trade coin of the Western Pacific. *K. A. Rodgers.*

Un exemple ancien de cooperation europeene du Portugal: le «franc» de Dom António Prieur de Crato, Roi de Portugal. *Patrick Devaux.*

Contribuição para o estudo das mutações monetárias concretizadas por carimbagem do numerário de prata circulante nos reinados de D. João IV e D. Afonso VI. *Francisco António Magro.*

Aproveitamento de cunhos na amoedação de cobre no início da Quarta Dinastia. *César João Santos Gomes.*

Fakes in Indo-Portuguese coinage. *P.P. Shirodkar.*

Cunhagens de Diu antes de depois de 1684. *Fenelon Rebello.*

Uma análise das cunhagens portuguesas por balancé. *José Rodrigues Marinho.*

Orígenes e evolução do papel-moeda em Portugal, séculos XV a XIX. *Nestor Fátia Vital.*

Papel moeda de Junot. *Mário Santos de Almeida.*

Equivalências de los marcos de Portugal y de Castilla a traves de un documento fechado en Valladolid el año 1544. *Josep Pellicer i Bru y Mário Gomes Marques.*

Hallazgos de moneda portuguesa medieval y moderna en el Reino de Castilla-León y Corona Catalano-Aragonesa. Ensaio de síntesis y analisis. *Anna. M. Balaguer.*

The circulation of Portuguese coins in Great Britain. *John P. C. Kent.*

Acuñaciones del Príncipe portugués Pedro Rey de Catalunya en 1463-1466. *M. Crusafont i Sabater.*

Acuñaciones de los Reyes marroquies relacionados con la corona de Portugal (1500-1578). *Juan Ignacio Saenz-Diez.*

«Portugaly» (Portugueses) in Poland of the 16th and 17th century. *Andrzej Mikolajczyk.*

- Considerações e conjecturas sobre o «Tornês Dionisii». *Valdemar Cordeiro*.
Cronologia dos reais de dez soldos de Dom João I. *Mário Gomes Marques y Mário M. Gomes Marques*.
 Talha e resposta às partes. *Mário M. Gomes Marques y Mário Gomes Marques*.
 The evolution of style in dies of Crepusius denarii. G. F. Carter, R. R. Powell y D. J. Frurip.
 Uma moeda da oficina de Ebusus na coleção do Museu de Évora. *Maria Graciana Dias Marques*.
 El tesoro de Carisia. *L. Villaronga*.
 Las monedas de los Reyes Católicos. *António Beltrán Martínez*.
 A moeda de S. Tomé após a independência —a obra. *António Ambrósio*.
 Estados de conservação —proposta de norma definidora. *César J. Santos Gomes y Francisco A. Magro*.
 Discussão das comunicações.
 Conclusões e recomendações.

A. M. B.

COMMISSION INTERNATIONALE DE NUMISMATIQUE. 1985

El Comitè de la Comission Internationale de Numismatique ha tingut l'assemblea anual a Munich (RFA), a les sales de l'Acadèmia Bavaresa, els dies 26 i 27 d'Agost. Els participants foren en nombre de set: Robert Carson, president (Anglaterra), Peter Berghaus, vice-president (RFA), István Gedai, vice-president (Hongria), Kolbjorn Skaare, secretari (Noruega), Herbert Cahn, tresorer (Suïssa), Michael Bates (USA) i J-B. Giard (França), als quals s'ajuntaren com a invitats John Kent i Paul Naster.

En obrir la sessió, el president ha expressat el sentiment del Comitè per la mort de Ernesto Bernareggi (Milà), representant italià.

S'aprovà l'acta de la reunió anterior, celebrada a Berlin i a Dresde (26-28 març de 1984), publicada al *Compte-rendu 31, 1984*, en absència del president, retingut a Austràlia durant tot l'any, el vicepresident Peter Berghaus ha tingut que prendre algunes decisions i dóna notícia de les seves activitats.

En particular ha participat en divendres reunions del comitè encarregat d'organitzar el Congrés de Londres de 1986, i ha pres les mesures necessàries per la reunió d'una secció numismàtica al Congrés Internacional de Ciències Històriques de Stuttgart, on diverses comunicacions havien de presentar-se el 29 d'agost de 1985.

El tresorer ha presentat els comptes i les previsions del pressupost per 1985, i ambdós foren aprovats. Malgrat algunes baixes, el nombre d'adherits avui dia és de 112 (provinents de 36 països) i s'han enregistrats 7 altes, vingudes d'Alemanya, Àustria, Bèlgica, Hongria, Marroc i Suïssa.

L'editor de *Newsletter*, Herbert Cahn, manifesta que dos números han estat publicats l'any anterior i que d'altres ho seran en 1985. Les circulars destinades a obtenir notícies dels adherits només han recollit una taxa de participació del 25%, la qual cosa ha motivat la remesa d'un nou recordatori. El *Compte-rendu 31*, on figuren les contribucions sobre la història dels Gabinetes de Stuttgart i Karlsruhe, és presentat. S'acorda que el pròxim número seguirà el model habitual, i que continuarà, si això és possible, la contribució sobre la història i el contingut dels Gabinetes de la Gran Bretanya, país on tindrà lloc el proper Congrés Internacional de Numismàtica. John Kent, membre del Comitè organitzador ha presentat, per altra part, les disposicions preses per aquest congrés (8-12 setembre 1986), assegurant que la preparació del *Survey of Numismatic Research* (1979-1984) es troba en bon camí, que altres mesures havien estat preses pel bon desenvolupament i acollida dels

participants i que s'estava examinant curosament la llista de les comunicacions proposades. Les circulars demanant la participació seran enviades a la fi de l'any. El projecte d'una medalla destinada a commemorar l'esdeveniment havia estat sotmès al Comitè, i ha estat previst que la Commissions es reunirà en assemblea plenària el dissabte 13 de setembre de 1986.

El Comitè ha rebut la proposició de tres membres per a l'organització del IIè Congrés Internacional de Numismàtica: la Societat Hongaresa de Numismàtica (Magyar Numizmatikai Társulat), la Societat Italiana de Numismàtica (Società Italiana di Numismatica) i la Societat Belga de Numismàtica (Société Royale de Numismatique de Belgique). La decisió final correspondrà a l'Assemblea plenària de setembre de 1986.

El Comitè ha aprovat la proposició feta pel Centro Internazionale di Studi Numismatici de Napoli d'anomenar dos nous membres, K. Jenkins i Nicolas Aparisi. Tot seguit s'ha discutit la constitució i proposades algunes esmenes, les quals seran sotmeses als membres de l'assemblea abans de la plenària de 1986.

Paul Naster (Lovaina), president de la subcomissió dels *Sylloge Nummorum Graecorum*, ha presentat la informació sobre l'estat dels treballs.

Malgrat que res no s'ha publicat el darrer any, dos fascicles estan a la impremta (col·leccions de la Universitat d'Aarhus i de la Münzsammlung de Munich); altres fascicles estan en preparació en dotze països.

Es parla d'altres projectes: el volum III del *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* ha estat enviat a la impremta l'estiu de 1985. També s'ha tingut notícia de les dificultats en què es troba l'ANS per publicar correctament la seva *Numismatic Literature*. Per a superar-les, una crida ha estat feta als editors nacionals i a tots els autors per tal que subministrin el més ràpidament possible els títols i els resums de llibres i articles. S'ha suggerit de reunir, a Londres els dies del Congrés, els editors nacionals i representants de l'ANS per a remarcar la importància de l'empresa i discutir els problemes.

La Bayerische Staatsregierung i el Verband der deutschen Münzhandler han organitzat les recepcions per al Comitè i en honor a la nostra reunió, el Dr. Wolfgang Hess, director de la Münzsammlung de Munich, ha donat una conferència sobre la història de la Institució.

S'ha decidit que el Comitè tindrà la propera reunió a La Haya, Països Baixos, el 22 i 23 de Maig de 1986, sota totes les reserves.

R.A.G. CARSON,
PRESIDENT

COOPER, DENIS. *The art and craft of coin making. A History of minting technology*. Ed. Spink & Son, Londres, 1988, 264 pp.

Obra d'excel·lent interès per al coneixement de l'evolució de les tècniques de fabricació de la moneda, temàtica tan poc i tan mal estudiada en general. La panoràmica que ens dóna l'obra comença amb els inicis de la moneda al segle VI a. C. i acaba en els nostres dies. No es centra, tampoc, en un país concret, sinó que recull dades d'arreu, sens oblidar el poc conegut sobre les tècniques emprades per les segues hispàniques de l'Edat Moderna.

A un text excel·lent s'hi suma una presentació formal bellíssima amb més de 300 il·lustracions, moltes en color, de maquinària, aspecte d'algunes seques, esquemes, eines, etc. La tasca de recull i publicació de tot aquest material gràfic és impressionant i donaria de per si justificació a l'obra.

Com indica el mateix autor el treball no va dedicat únicament al numismàtic, sinó també a l'historiador, al enginyer i també a l'home de lleis, ja que tots hi trobaran aspectes d'interès i utilitat.

Prologa aquesta obra el Professor Philip Grierson el qual ens fa saber que l'autor és una persona vinculada, durant molts anys, a la fabricació de moneda des del seu càrrec com a enginyer en cap de la Royal Mint britànica. D. Cooper ha dedicat molts anys i notables esforços a la recopilació en arxius i biblioteques del material que ara posa al nostre abast amb la publicació d'aquesta obra.

ANNA M. BALAGUER

CRUSAFONT i SABATER, M. i BALAGUER, A. M. *Monedas en la Historia. Antecedentes monetarios de las autonomías españolas*. III Exposición Nacional de Numismática, Madrid, 1987, pp. 227.

Un catàleg d'exposició gens convencional i segurament més útil és el redactat per M. Crusafont i A.M. Balaguer.

Es tracta de donar mitjançant una cinquantena de cartografies una concisa, però no menys útil i suggestiva visió de la història de les encunyacions monetàries de les terres que avui s'integren dins l'Estat Espanyol des de l'antiguitat als nostres dies. No s'oblida tampoc la projecció exterior a la Mediterrània a l'Edat Mitjana per la Corona Catalano-Aragonesa o la projecció europea, durant la dinastia Àustria i també la d'Ultramar, després de la descoberta del Nou Món. S'intercalen comentaris i fotografies de monedes a les cartografies, en les quals es localitzen les diferents seques actives en cada moment. Cada mapa és també acompanyat per una relació dels tallers amb la menció dels períodes o circumstàncies en què encunyà. Aquesta és la primera ocasió en què es realitza una cartografia sistemàtica amb aquest abast.

Aquest volum conté a més algunes breus col·laboracions, sobre diversos temes, de: R. Chaves, F. Gimeno Pascual, F. Mateu y Llopis, A. de Guadán, A. Orol y i L. Villalonga.

A. N.

CRUSAFONT i SABATER, M.; GARCIA GARRIDO, M.; BALAGUER, ANNA M. *Història de la moneda catalana*, fotografies de J. ISERN. Caixa de Barcelona, Barcelona, 1986.

Aquest llibre aconsegueix la seva finalitat, que és la de fer arribar les monedes catalanes per la visió al no iniciat en numismàtica.

Però ens cal afegir, que l'iniciat fruità enormement amb la visió de tantes monedes meravelloses, per la seva qualitat i la bella reproducció en color, moltes d'elles engrandides de tamany.

El llibre cobreix tota la història de la moneda catalana, des de la dracma de Rhode, que fa meravellosa la sobrecoberta, fins els bitllets dels pobles de la guerra civil de 1936-39.

Els autors aconsegueixen exposar amb claretat i senzillesa tota la nostra història monetària, mantenint tot el rigor científic, la qual cosa fa a més d'agradable la seva lectura el que sigui profitosa, alternant-se amb la visió esplèndida de les nostres monedes, fotografades per Jordi Isern.

Un bon llibre per fer més entenedora la nostra numismàtica que ens cal agrair a la «Caixa de Barcelona» pel seu mecenatge.

L. V.

CRUSAFONT I SABATER. M. «La moneda: identificació i significació» a *Santa Eulàlia d'Encamp. Evolució històrica d'un edifici s. IX-XX*. Memòries del patrimoni, núm. 2, Andorra, 1989, pp. 83-90.

El conjunt de l'obra és un aplec d'estudis arqueològics, històrics, numismàtics i antropològics basats en les excavacions realitzades a Santa Eulàlia d'Encamp. Pel que afecta a la nostra especialitat podem qualificar el resultat de l'estudi com de pauta modèlica de col·laboració entre numismàtics i arqueòlegs, circumstància que, sens deixar d'ésser paradoxal, és ben rara.

M. Crusafont ha estudiat prop d'un centenar de monedes procedents d'aquesta excavació. L'autor tot tenint present l'evidència de la resta de troballes monetàries realitzades a Andorra, en sa major part procedents també d'excavacions, juntament amb les dades que aporta la documentació escrita, ha traçat una panoràmica de la circulació monetària a Andorra. El període cronològic compren del s. XIII al XIX, però en els que hi ha una evidència monetària més notable és pels segles XVI-XVIII.

És ben palesa la fidelitat amb que la moneda trobada reflecteix les diferents etapes històriques viscudes pel territori andorrà, així com les vicissituds del mateix lloc de la troballa, Santa Eulàlia d'Encamp.

A. M. BALAGUER

GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA, segona edició, Barcelona, 1986.

En realitzar-se aquesta segona edició de la nostra Enciclopèdia, la seva direcció encomanà a M. Crusafont i Sabater i a A. M. Balaguer la revisió, ampliació i actualització dels mots relacionats amb la moneda i amb la seva història. Això era certament ben necessari donades les mancances, les omissions i els errors, a voltes ben notables, de la primera edició. Tot i així aquesta revisió no ha estat encara del grat dels autors que han hagut de supeditar la revisió a les exigències de la redacció general de l'obra, que només permetia un cert grau de modificacions i ampliacions.

D'entre els nous mots incorporats cal destacar: *Acta Numismàtica*, Bonhom, bossonalla, bracteada, Castells (medallista); X. Calicó, dupondi, episcopal, estatera, for, *Gaceta Numismàtica*, genoví, jetó, Màxim Tirà, mestre de seca, *Memorial Numismàtic Español* G.C. Miles, moneder Museu J. Puig, *Numisma*, pugesca, quarterola, reencunyar, semis, siliqua, talla i A. Turró. Han estat totalment redactades de nou: agramuntesa, billó, moneda catalana, blanca, comtal, denari, dinar, ducat, malla, mancús, morabatí, pesal.

Amb aquestes incorporacions haurà millorat molt la utilitat de la Gran Enciclopèdia Catalana per els interessats per la numismàtica.

A. N.

LABROT. J. *Une histoire économique et populaire du Moyen Age. Les jetons et méreaux*, Ed. Errance, París, 1989, 236 pp.

Important aportació de l'autor al difícil i tan oblidat camp dels jetons i els senyals medievals, especialment. Després d'uns breus antecedents en què es tracta de les «tesse-res» a l'antiguitat, J. Labrot passa a tractar dels «mereaux» medievals, tot analitzant els seus orígens, etimologia, diferents categories i utilitzacions, jetons de comptabilitat, els «mereaux» a diferents països, la seva tècnica de fabricació, la seva tipologia, etc. En defi-

nitiva un estudi complet dels diferents aspectes i funcions d'aquestes emissions. Acompanya el text un útil glossari de termes i un repertori bibliogràfic.

Ens congratulem de poder comptar a partir d'ara d'aquesta útil i documentada guia en un terreny encara tan fosc de la numismàtica.

A. M. BALAGUER

LOÏE, G. De, *Médailleur du Musée Calvet, I, Monnaies en or de l'antiquité, byzantines et du haut Moyen Age*, Fondation du Musée Calvet, Avignon, 1987.

En aquest primer volum, el qual compren les monedes d'or de l'antiguitat, trobem un extens repertori d'auris romans, des d'un amb Janus/escena del jurament, passant per l'Hirtius, L. Planc., el del cònsol Brutus amb els dos líctors, i quasi tots els emperadors, en un conjunt de 159 monedes.

Segueixen 62 monedes bizantines per acabar amb l'alta edat mitjana, molt ben representada amb imitacions dels francs, dels burgundis, ostrogots i visigots, i les del període 575-675, essent molt bona la representació de les monedes de Marsella.

Una bona edició, amb un conjunt extraordinari per ser d'un museu local, és una bona eina de treball pel material que posa a disposició dels investigadors.

L. V.

MÉLANGES OFFERTES AU DOCTEUR J. B. COLBERT DE BEAULIEU. «Le Leopard d'Or», Toulouse, 1987, 801 pp.

Conjunt de 75 estudis d'arqueologia, història, numismàtica i art dedicats al Dr. J. B. Colbert de Beaulieu, destacada personalitat dels estudis arqueològics i numismàtics a França.

La major part de les col·laboracions tracten de la numismàtica antiga de la Galia, temàtica de l'especialitat de l'homenatjat. Hem de destacar, però, que aquesta obra conté, també alguns estudis referents a les encunyacions peninsulars de les Edats Antiga i Medieval. D'entre aquests darrers podem destacar pel seu interès els següents: El realitzat pel Dr. L. Villaronga que realitza un completíssim i documentat estudi de les imitacions peninsulars dels òbols massaliotes. Té especial importància el mapa de les troballes, exhaustiu de la informació disponible, així com l'estudi metrològic i de sistematització tipològica.

Un altre treball a destacar és el d'A.M. Balaguer sobre les emissions barcelonines de Màxim Tirà, en el qual l'autora reuneix tota la informació numismàtica disponible, en aquell moment, d'aquest curiós episodi de la nostra història en què un militar romà és proclamat emperador a Barcelona.

Tenim, finalment, l'estudi de M. Crusafont i Sabater sobre dues troballes de monedes catalano-carolíngies de transició que donen nova llum sobre el tema de la circulació de moneda carolíngia a Catalunya i sobre els inicis de les emissions autòctones a casa nostra.

A. M. BALAGUER

NUMISMA. Índices de los números 1-191, años 1951-1984. editados por la Sociedad Íbero-Americana de Estudios Numismáticos. Madrid, 48 pp.

El celebrar-se el 33 aniversari de l'aparició de la revista *Numisma* hom decidí que era arribat el moment de poder disposar d'un índex d'aquesta publicació, certament impor-

tant. Per aquest motiu la junta directiva de la S.I.A.E.N. encarregà a Anna M. Balaguer la realització d'aquests índex, els quals consten d'un primer repertori per autors i un segon per matèries. La utilitat d'aquesta publicació per a l'investigador i pel públic interessat és ben palesa.

M. C. S.

NUMISMA. Editada por la Sociedad Íbero-Americana de Estudios Numismáticos, núms. 192-203, enero-diciembre 1985-1986, 121 pp.

Amb molt de retard i tot incloent 11 números en un de sol, acaba de sortir un nou volum de la degana de les publicacions hispanes existents, *Numisma*. Aquest inclou cinc treballs de numismàtica i un de medallística.

A. M. B.

PIRAS, E. *Monete della Sardegna*, Sassari, 1985, sense paginar.

Amb aquesta publicació l'autor ens forneix un catàleg de fàcil maneig per a la classificació de la moneda encunyada a Sardenya en totes les èpoques, és a dir des dels temps grecs als nostres dies.

És, sens dubte, un catàleg útil i que té un especial interès per a nosaltres en incloure les sèries sardes del període en què l'illa formà part de la Corona Catalano-Aragonesa i també de les monedes encunyades en temps dels reis de la dinastia dels Àustries.

Respecte a l'anterior edició (1980) conté nombroses novetats. Aquestes corresponen, d'una banda, a la inclusió de la sèrie sardo púnica i sardo bizantina i en l'afegit d'una selecció de fotografies, com a complement dels dibuixos intercalats en text. A la sèrie catalana medieval han estat afegits els tipus següents: mig alfonsí menut d'Alfons III; alfonsí menut d'escut en cairó d'Alfons IV.

Una ordenació cronològica seria de desitjar per a una propera edició.

M. CRUSAFONT

MÓN ANTIC

ALFARO ASINS, C. «Hallazgos monetarios en "Foso de Bayona", Villasviejas (Cuenca)», *Cuenca*, 19-20, 1982, 79-84.

Relación de 16 monedas trobades a l'indret esmentat, amb uns breus comentaris.

L. V.

ALFARO ASINS, C. «Monedas con indicación de procedencia recientemente integradas en la Sección Numismática del MAN I», *Boletín del Museo Arqueológico Nacional (Madrid)*, III, 2º, 1985, 137-149.

Les monedes entrades procedeixen de: 11 de Lanica (Villasabariego, Lleó), 26 de Poza de Sal (Burgos), 12 de Clunia (Burgos), 12 de Curiel (Valladolid), 5 de Sepúlveda (Segòvia), 5 del Cerro del Berrueco (Salamanca), y 8 de Cardenosa (Àvila).

Són descrites i estudiades.

L. V.

ALFARO ASINS, C. «Monedas con indicación de procedencia recientemente entradas en la Sección de Numismática del M.A.N., II», *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, (Madrid), tomo IV, nº 2, 1986, 169-185.

Es descriuen les monedes trobades ja fa anys a la província de Sòria i ara ingressades en les col·leccions del MAN. Les més nombroses les de Tiermes, amb 12 i 105 monedes, la majoria imperials. En dóna una taula resum.

L. V.

AMANDRY, M. «La genèse de la réforme monétaire augustéenne en Occident», *Bulletin du Cercle d'Etudes Numismatiques*, vol. 23, nº. 2, avril-juin 1986, 21-34.

És un treball molt interessant del qual ens dediquem a analitzar la relació entre el pes del dupondi i el de l'as que l'autor ens dóna de 1.20.

Ens ha seduït aquesta relació fixa del 1.20, i hem volgut veure el que succeeix amb les monedes hispàniques.

De les dades del nostre article a PACT 5, 1981, veiem:

$$\frac{\text{dupondi de Tiberi de Caesaraugusta}}{\text{as de Tiberi de Caesaraugusta}} = \frac{14.18}{12.042} = 1.18$$

$$\frac{\text{dupondi de Tiberi de Sagunt}}{\text{as de Tiberi de Sagunt}} = \frac{14.089}{11.87} = 1.19$$

De la nostre Numismàtica Antigua de Hispania, Barcelona 1979, treiem:

$$\frac{\text{as de l'Ulterior d'August}}{\text{as del sistema d'August}} = \frac{12.9/13.6}{19.75/10.90} = 1.20$$

La relació de 1.20 és evident, però els nostres càlculs anaven dirigits en un altre sentit. Si els dupondis eren de llautó i els asos de coure, la relació llautó/coure era a l'època de 1.66.

Efectivament, les mateixes dades anteriors ens donen, en comparar el mateix valor monetari expressat en llautó o coure, essent 1 dupondi = 2 asos.

$$\text{Per Caesaraugusta: } \frac{2 \text{ asos} \times 12.042}{1 \text{ dupon. } 14.18} = 1.7$$

$$\text{Per Sagunt: } \frac{2 \text{ asos} \times 11.87}{1 \text{ dup. } 14.089} = 1.685$$

La relació de pesos és correcta si els dupondis són de llautó i els asos de coure, però falta per a confirmar-ho l'anàlisi del metall, que seria determinant.

La relació entre el 1.20 d'Amandry i la de Llautó/coure de 1.66 és evident, puix que 1.66 és el doble de l'invers de 1.20.

Aleshores pensem que la relació de 1.20 és simplement el resultat de comparar el pes del dupondi de llautó amb el de l'as de coure.

Altres dades importants, d'atribució i cronologia, són tractades en l'article. Deixem els seus comentaris per els especialistes.

El treball d'Amandry és a més d'estimulant, una bona aportació per a resoldre els problemes numismàtics de les sèries estudiades.

L. VILLARONGA

AMARE TAFALLA, M. T. Numismática y cerámica romanas: relaciones iconográficas, *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán*, Universidad de Zaragoza, 1986, 851-588.

Tracta de l'ús de la moneda com a punxó decoratiu de la ceràmica.

L. V.

ARROYO ILERA, R. Estudio numismático de las excavaciones en el Portus Ilicitanus - Santa Pola (Alicante). Campañas 1982 y 1983, *Saguntum*, 20, 1986, 257-278.

S'estudia un conjunt de 120 monedes que van del segle III a. C. al IV d. C. Les més nombroses corresponen al segle I i al IV d. C.

Anàlisi per emperadors, seques i tipus de revers amb comentaris crítics i conseqüències històriques.

L. V.

ASINS VELIS, S. El término D (OMINVS) N(OSTER) en la amonedación romana: su inreducción en la 1ª. Tetarquía, *Saguntum*, 20, 1986, 279-287.

Explicación del sentit de D N en la titulatura de les monedes imperials a partir de l'any 294, amb la seva vinculació al pas del principat al dominat i el canvi del sistema de propietat i explotació de la terra, donant pas a l'origen del feudalisme.

L. V.

BASTIEN, P. *Le monnayage de l'atelier de Lyon, Du règne de Jovien à la mort de Jovin (363-413)*, Numismatique Romaine. XVI. Wetteren, 1987.

Malgrat haver cregut que l'anterior volum de la seca de Lió era el darrer, l'autor encara ens hi ofereix un altre, el qual va de l'any 363 al 413. Comença després de la mort de Julià, quan la seca de Lió emet moneda a nom de Jovià, essent catalogades prop de 2.000 monedes.

Són especialment nombroses les emissions de bronze dels tipus de «Securitas» i «Gloria» de la corregència de Valentinià I i Valens.

L'any 376 es tanca la seca, la qual tornarà a treballar després del gener de 379 amb una important emissió de sil·liques.

Variades emissions segueixen a càrrec de Gracià, Valentinià II i Teodosi (379-383), després encunyen solament Màxim i Flavi Victor (383-388), més tard conjuntament Valentinià II, Teodosi I i Arcadi (388-392), als quals s'adjunten Eugeni i Honori (392-395), quedant sols Arcadi i Honori en tancar-se el taller l'any 402. El qual no serà reobert fins a l'any 407 per Constantí III, quedant finalment sol Jovin fins a tancar-se el taller definitivament l'any 413.

Important i rellevant resulta l'estudi metrològic, el qual amb l'anàlisi de metalls arriba a resultats positius. Per exemple, les dites monedes de bronze són d'un aliatge de coure i plom.

Com en els altres volums són estudiades acuradament les tècniques, l'estil i els gravadors, les titulatures, els errors i les imitacions. Acompanyant al tot una visió històrica molt concreta.

Pel que fa a la relació que pot tenir aquesta obra amb aspectes de la Península Ibèrica, trobem la referència a dos tresors.

El de Chapipí (Grado, Astúries) publicat per M. Escortell, amb dos tremises i nou solidus, guardats al Museu d'Oviedo, dels quals un és de Lió, el núm. 244 del catàleg. L'altre tresor és el de Tarifa, que compren tres imitacions de bronze del tipus de «Reparatio Reipub» núm. 182 del catàleg.

Estan incloses en el catàleg tres peces de la Col·lecció de Vidal Quadras y Ramon. Són els núms. 59, 229 i 250.

En l'aspecte històric es cita que a la tardor de l'any 409 Geronci proclamà emperador a Màxim, el qual encunyà moneda a Barcino.

L'autor tanca aquest any aquesta grandiosa obra sobre el taller de Lió. A més ha estat guardonat amb la presentació de la «Mélanges de Numismatique». Nosaltres també sentim una gran admiració per tota la seva obra, i li desitgem que continui en aquest camí tan profitós per a la numismàtica.

L. VILLARONGA

BELTRAN LLORIS, F. Sobre la función de la moneda ibérica e hispano-romana, *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán*, Universidad de Zaragoza, 1986, 889-914.

Presenta l'autor una anàlisi crítica sobre l'encunyació de moneda antiga, buscant els motius i les necessitats que la promogueren.

Interessants són els comentaris entorn a les hipòtesis de M. Crawford i Knapp, mantenint l'autor el criteri segons el qual l'«argentum oscense» són les dracmes ibèriques i que la introducció del denari ibèric és del 180 a. C. o d'una mica abans.

Més endavant analitza les idees de Knapp sobre si són els denaris ibèrics «una moneda de frontera», no acceptant els seus arguments i mantenint-se en què l'origen del denari ibèric està en relació amb la guerra i les seves conseqüències.

Continua amb comentaris generals sobre la colonització massiva i el predomini de les encunyacions hispano-romanes i la fi de les seques peninsulars.

En conjunt és un bon comentari crític sobre els fenòmens monetaris a la Península, amb crítiques concretes i les idees que no accepta.

L. V.

BELTRÁN, LLORIS, M. Introducción a las bases arqueológicas del Valle medio del río Ebro, en relación con la etapa prerromana, *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán*, Universidad de Zaragoza, 1986, 495-527.

Important treball de conjunt sobre l'arqueologia de la Vall mitjana de l'Ebre, del qual no correspon a nosaltres fer l'anàlisi. D'ell donem nota de les referències als aspectes numismàtics.

D'antuvi comenta l'acció del pas dels Cimbris per terres aragoneses, cosa que encara no havia estat feta, i de la qual no en pot treure informació amb els resultats de les excavacions actuals.

Més endavant data la destrucció d'Azaila, i l'ocultació dels dos tresors monetaris. l'any 76-72 a. C., com nosaltres mateixos havíem proposat fa uns anys, en oposició al criteri anterior de l'autor que la situava l'any 49 a.C.

A la seva proposta anterior de situar la localització de Belikiom al poblat del «Cabezo de Alcalá», cal dir que ara la situa a Belchite o a Azuara.

L. V.

BLANCO GARCÍA, J. F. Numismática Celtibérica. Análisis y problemática, *Revista de Arqueología*, año VIII, nº. 70, febrero 1987, 48-57.

Interessant article d'una revista de divulgació fet amb erudició i que presenta tota la problemàtica de la qüestió i els diferents criteris dels investigadors, amb la qual cosa i l'ajuda de la bibliografia que presenta es pot arribar a tenir una idea de l'estat actual de la investigació.

L. V.

BOST, J. P.; CHAVES, F.; DEPEYROT, G.; HIERNARD, J.; RICHARD, J. C. *Belo, IV, Les Monnaies*, Casa de Velázquez, Serie Archeologie, Fac. VI, Madrid, 1987.

Un bon equip de numismàtica ha catalogat, estudiat i analitzat la circulació monetària a Belo, en el lloc dit de Bolonia, municipi de Tarifa, província de Càdiz, basant-se en les 1906 monedes recuperades en les excavacions, en disset campanyes, fins a la de l'any 1983.

És molt important aquest treball puix ens dóna un nou lloc, perfectament estudiat, dins la Península Ibèrica per fixar la circulació monetària i fer-ne la comparança amb altres llocs.

Com acostuma a succeir, no s'estudia la circulació monetària amb la datació de l'estrat arqueològic on ha estat trobada la moneda, sinó que es fa prenent la data de l'emissió de la moneda. Ens estranya, en aquest cas, en haver estat realitzades les excavacions amb tot el rigor científic. No donant-se detalls dels llocs de l'excavació on han estat trobades les monedes.

Crida l'atenció que de les quasi 2000 monedes no n'hi hagi cap que sobresurti per la conservació o raresa, totes són peces corrents. Els autors assenyalen com inèdita la núm. 1335. La peça núm. 16 creiem és d'Obulco, Vives 98-5.

L'obra està dividida en quatre parts. I, les monedes pre-imperials, fins 27 a. C.; II, l'alt imperi romà, 27 a. C.-192 d.C.; III, el segle tercer, 193-306; IV, el segle quart I cinquè.

Pobre és la representació monetària pel període romà-republicà amb solament 31 peces, les quals assenyalen una circulació local, fonamental feno-púnica. En una sèrie de mapes són representades les troballes de monedes i tresors de la Bètica.

Més representatiu és el segon període, amb 237 monedes, amb una preponderància dels valors petits.

Es parla de la raresa de les monedes d'argent, la qual per a nosaltres és solament deguda al fet de què si es perdia una moneda d'argent pel seu gran valor era buscada, no succeint tal cosa quan la moneda era de bronze i de petita dimensió.

Pel que fa als denaris forats, pensem que eren tirats puix no valien res, i és per això que se'n troben tants.

En una sèrie de taules i gràfics es presenta l'estudi de la circulació, comparant-lo amb el d'altres llocs, posant de relleu llurs característiques i singularitats.

Dissentim dels autors en l'ús d'una llista de preus, de la reedició del Vives, feta per un comerciant, per establir criteris d'avaluació del volum de monedes encunyades, puix no es pot recolzar un mètode científic en una apreciació comercial.

Interessants els comentaris entorn a la circulació monetària de temps de Claudi. El seu alt nombre de monedes per any, de 4.15 i baix per August, de 1.39, el veiem compensat per la circulació de monedes hispano-llatines, d'August, de 4.58 monedes per any.

Interessants els «profils» de la circulació en diversos llocs i el seu anàlisi.

El tercer segle compren 533 monedes, les quals representen el 28%. Histogrames i gràfiques són prou expressius per fer-se el càrrec de la circulació i la comparança amb els altres llocs.

La part més important pel nombre de monedes correspon al segle IV, amb quasi mil monedes, essent interessant la seva comparació amb altres llocs per estar situada Belo en la part més meridional i més occidental de l'Imperi.

Belo fou destruïda cap a l'any 350-370 per un terratrèmol terrestre o marí que provocà una forta marea.

En conclusió tenim un altre suport de primer ordre per l'estudi de la circulació monetària a la Península Ibèrica, obra dels millors especialistes, als quals agraïm el seu esforç i treball.

L. VILLARONGA

BOURGEY, S., DEPEYROT, G. *La République Romaine, Fonds Bourgey, Collections Numismatiques*, París, 1988.

Amb aquest volum s'inicia la publicació de les monedes venudes per la Casa Bourgey, recollides dels seus catàlegs de vendes des de l'any 1897, dirigida per G. Depeyrot.

Compren les monedes romano-republicanes, més de mil cent, ordenades segons la classificació de M. Crawford.

Curtes i clares notes històriques encapçalen cada un dels períodes situant en el seu context les monedes.

Uns índex ajuden la consulta de l'obra. El primer és el de les vendes, per dates. Segueix el de les llegendes i després unes taules de correspondència entre Crawford i el catàleg i un altre de Babelon i el catàleg.

La utilitat principal d'aquesta obra és la gran quantitat de material que suministra, el qual pot ser aprofitat de manera còmoda sense tenir que recórrer a més d'un centenars de catàlegs.

Podria també servir per establir un índex de rareses, segons l'abundància de les peces.

Però, pensem que aquests catàlegs han estat fets amb un esperit seleccionador. Amb l'afany d'incloure peces rares i de no prodigar les corrents.

De totes maneres tenint en compte aquesta circumstància també és possible valorar-ne rareses.

Nosaltres considerem molt important la informació que ens dóna sobre les monedes de la col·lecció de Vidal Quadras. La Casa Bourgey d'adquirí i en el catàleg de 4 de novembre de 1913 subhastà les monedes romano-republicanes.

Però, a la llista dels catàlegs no hi figura, deurà ser un oblit. En canvi en el «Índex des ventes», trobem les de la data de 4 de novembre de 1913, que compren uns 235 monedes la majoria d'argent, donant-nos el número de referència a l'obra.

En el catàleg de la col·lecció de Vidal Quadras hi havia 884 monedes romano-republicanes, la majoria de les de bronze no es subhastaren.

Ben profitós és el poder reconstruir amb il·lustració la col·lecció del numismàtic català, la qual només contenia una làmina per aquestes monedes.

Són moltes les monedes rares que inclou aquesta obra, és significatiu per exemple el que hi hagin dos denaris de Brutus amb els punyals, un de Vidal Quadras, un denari de Labienus de Vidal Quadras, i així podríem seguir, però sempre veiem la gran qualitat de les monedes del col·leccionista català.

En resum és una obra molt encertada i profitosa, i esperem els volums que seguiran, els quals ens donaran abundant material d'estudi en els diversos camps de la numismàtica.

L. VILLALONGA

CABALLERO ZOREDA. L. Hallazgo de un conjunto tardorromano en la calle Sur de Getafe (Madrid), *Boletín del Museo Arqueológico Nacional (Madrid)*, *Boletín del Museo Arqueológico Nacional (Madrid)*, III, 1º, 1985, 97-127.

Entre objectes de bronze i ferro, pàteres, eines i fragments es trobaren dues monedes, una de Valentinià II de Siscia i una altra de Reparatio Re. del 373-383.

L. V.

CABRERA FOMBUENO. V. Sobre un denario forrado de Augusto, *Arse*, 20, 1985, 49-50.

Es dóna a conèixer un denari d'August folrat.

L. V.

CARTER. G. F.; POWELL. R. R.; FRURIP. D. J. «The evolution of style in dies o Crepusius denarii», *Actas III Congreso Nacional de Numismática*, Sintra, 1985. Lisboa, 1986, 535-551.

Aplicació del mètode estadístic anomenat «Discriminant analysis» per ordenar cronològicament les monedes d'una emissió, emprant la del denari de P. Crepusius, a la qual l'ordre queda comprovat per la numeració dels encunys del revers.

El procediment consisteix en usar negatius de la moneda engrandits en uns 10 augments, fixant en una pantalla electromagnètica quinze punts, quines coordenades són entrades en l'ordinador.

L'anàlisi discriminant és realitzat obtenint 10 angles i 10 distàncies, entre aquells punts, i aleshores l'ordinador calcula els «centroids».

La distància entre els «centroids» de dos grups és anomenada «Mahalanobis distance».

S'obté l'ordenació prenent la més petita de les sumes de les distàncies «Mahalanobis» entre les combinacions dels diversos grups. L'ordinador fa els càlculs.

El primer problema que es presenta en seguir aquest mètode és el d'establir els grups, el qual els autors resolen prenent per ordre el número de l'encuny de revers que coneixen.

Pel cas que presenten el resultat és satisfactori puix l'ordenació obtinguda per l'aplicació del mètode és la mateixa que indica el numeral de l'encuny de revers.

Els autors creuen que es pot generalitzar el mètode i aplicar-lo a altres casos...

El sistema pot ésser bó, tal vegada, per trobar els encunys iguals, que són els que tindran exactes els «centroids», però pensem que pot donar-se el cas que diferències en els components del «centroid» es compensin.

A més les diferències d'estil, posades de manifest pels «centroids», no veiem pugin ésser ordenables.

Amb tot és un mètode força interessant, que marca un avenç en la recerca, el qual en futurs perfeccionaments per tal d'aplicar-lo a altres emissions creiem pot arribar a resultats positius.

L. VILLARONGA

CASARIEGO, A.; CORES G. y PLIEGO, F. *Catálogo de los plomos monetiformes de la Hispania Antigua, Serie Numismática*, Edit. Artis Traditio, Madrid 1987, 175 pp, más 40 pp. de catálogo y 13 láminas.

Lo primero, darnos a todos la enhorabuena por la creación de una nueva serie numismática que inicia su andadura con la importante y excelente edición de unos materiales numismáticos que hace ya decenios estaban esperando su publicación. La obra ha venido a cubrir una gran laguna de conjunto que tenía la numismática hispánica: el corpus de plomos monetiformes. Los plomos han formado parte de las más antiguas colecciones numismáticas hispanas, y la mayoría de los numismatas los han recogido en sus trabajos, pero un sin fin de ellos quedaban en colecciones privadas o públicas todavía sin editar, y ésta es la gran labor que han llevado a cabo los AA. A mi juicio los plomos son un documento histórico de primera categoría y especialmente en Hispania, donde su abundancia es excepcional, pueden dar mucha luz sobre problemas económico-sociales del mayor interés. La recopilación e interpretación de los AA. viene a confirmar lo que sospechábamos, su mayoritaria procedencia de la Bética y también mayoritaria utilización en sociedades de explotación.

La obra tiene un capítulo mayor que trata de los plomos hispanos, capítulo al que precede otro donde se recogen las generalidades sobre el plomo monetiforme en la antigüedad, incluyendo su uso en otros objetos, especialmente en España: téseras de hospitalidad, precintos etc. Como anexo, y con paginación que no es consecutiva, se presenta el auténtico catálogo de todo el material, ilustrado con dibujos de los que los más importantes van ilustrados con fotografías en las 13 láminas excelentes que completan la obra, que sin embargo inician su numeración desde la 27 para evitar su confusión con las páginas del catálogo. Esta división del estudio del material en diferentes partes que además no llevan paginación sucesiva, y sobre todo el hecho de que a los plomos tampoco se les haya dado una numeración única, sino dividida por cecas, más el no haber coordinado los números de dibujo y lámina, hacen dificultoso el rápido manejo del material, porque tampoco en el catálogo se hace referencia a la lámina correspondiente, sino que el lector

debe buscar la fotografía del dibujo que le interesa, sin saber previamente si tal fotografía existe o no, cuando hubiera sido muy fácil poner un asterisco a las piezas fotografiadas. Yo hubiera agradecido una concordancia absoluta en toda la numeración del material, y también un correlación de paginación incluyendo naturalmente el catálogo.

Y a pesar de estos inconvenientes de manejo, la obra es básica para cualquier tema que tenga que ver con política económica en centros cerrados como minas, y otros tipos de sociedades de explotación... amén de para estudios de iconografía, y lo que es más importante para el de religiones, pues aquí, hojeando las láminas, tenemos por ejemplo el testimonio figurado del Vulcano Hispánico que cita Cicerón —*De N. Deor.* 1,30—, que por otro lado, y ante la general extrañeza, no tenía casi evidencia en Hispania. Los plomos, más que las monedas, dan fe de su culto, posiblemente mejor arraigado entre clases sociales inferiores y desde luego y lógicamente en ambientes mineros.

Los AA. han recogido un gran número de material inédito, en casos, y debido me temo a la ciega negativa de sus propietarios, no dan las referencias exactas de la colección, ni de sus procedencias, ni de donde han tomado el dato. Lamentablemente ello hace en casos inutilizables muchos de los materiales que proporcionan, por ejm. el tesorillo de dos o tres centenares de plomos de Ostur, o los procedentes de la mina de Maerero etc., etc., puesto que las noticias que nos llegan obligan a ser cada vez más cautos con las informaciones orales. Piénsese que la mayoría del material está representado además en dibujos, y por lo tanto para futuras interpretaciones sería imprescindible, bien ver la pieza, bien tener una fotografía de ella. Esto demuestra que el catálogo es exhaustivo y que han recopilado incluso aquello que se encuentra en «colecciones secretas».

Respecto a la discusión teórica los AA —p. 104ss— discrepan de la opinión más generalizada que considera la moneda de plomo como tésera con valor fiduciario, y defienden que debió tener su propia función dentro de la escala de valores monetales y de ahí su atesoramiento como en Ostur, o la existencia de las emisiones portuguesa de Balsa y Osonuba. Los AA. encuentran mejores paralelos entre otras cecas mediterráneas lo que aconseja contar desde ahora con dicha posibilidad aunque, a mi juicio, y para Hispania, creo que debieron utilizarse como sustitutos de la moneda de bronce cuyas marcas de valor y exacta tipología copian a menudo; sin embargo los AA. tienen a su favor el claro paralelo de las monedas, éstas sí, portuguesas citadas.

Muy ricos en datos y sugerencias son los comentarios monográficos de cada ceca como por ejemplo Carbula o Carmo, y de ahora en adelante será necesario incluir los plomos en el estudio de los talleres, aunque sea para comprobar, como ya insinúan los AA., que no se acuñaron allí. Los AA. han repartido los plomos en los apartados de Bética, Lusitania, «cecas del área del jinete», «con atributos cartagineses», y «plomos diversos». La utilización de términos como Lusitania y Bética para etapas anteriores a la creación de dichas provincias la encuentro perfectamente justificada por la comodidad que conlleva; más difícil de justificar, y lo recojo como aviso al lector, es el que hayan incluido en la Bética cecas como Arse, Celsa, Cese (en el catálogo), Ebussus y Emporiae a pesar de que lo aclaran en p. 107. La Bética está considerada aquí como un cajón de sastre donde por orden alfabético se han introducido los plomos que no se dejan clasificar en los apartados posteriores. Dos mapas, en pp. 166-169, uno de las cecas emisora de plomos y otro de los lugares de hallazgos ayudan a solventar estos equívocos.

Quiero felicitar a los AA. y a la editorial, por la participación del libro que viene a ofrecernos un riquísimo y para muchos inasequible material, más múltiples sugerencias para la Historia Antigua en general y para la Numismática en particular.

CHAVES TRISTAN, F. Hallazgo de monedas en Riotinto (Huelva), *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán*, Universidad de Zaragoza, 1986. 863-872.

Publicació de 89 monedes trobades junt a una arracada d'or, una entalla d'agata i un trosset d'argent.

De les monedes, de difícil estudi per la seva conservació dolenta, destaquen unes imitacions de les monedes de Castulo, són de pes baix i procedeixen de nivells arqueològics del tercer quart del segle Ii. a C. Són monedes de necessitat en uns moments que escassegen les monedes d'emissions oficials.

L. V.

DOMÈNECH MASIP, S. Un Aes de Valentiniano I hallado en el poblado de la Tossa de Benicarló, *Centro de Estudios del Maestrazgo*, n.º. 15, Julio-Sept. 1986. 55-58.

Publicació de la moneda de Cohen 37 o RIC 17 a.

L. V.

ESTIOT, SYLVIANE. *Ripostiglio della Venèra. Nuovo catalogo Illustrado. Tacito e Floriano*, Volume II/2, Comune de Verona. Museo di Castelvecchio, Verona, 1987.

A cura de J-B. Giard s'inicia la publicació del nou catàleg del tresor de Venèra, descobert l'any 1876, compost per 50.591 monedes, de Gordià (238) a Diocleciana (284-305).

En aquest primer volum, S. Estiot, estudia les monedes dels emperadors Tàcit (275-276), 2.438 peces, i les de Florià (276), 527 peces.

El tresor de la Venèra presenta una ocasió ideal per fer una síntesi de les amonedacions d'aquests emperadors, desglosades per seques.

Primer s'estudia la circulació monetària comparant aquest tresor amb altres i després s'estudia seca per seca. Són estudiades les llegendes i les marques de seques, així com les oficines monetàries, arribant a la tipologia i l'estil, distingint-se entre els diferents «scalptors».

La investigació va més enllà, en aplicar-se mètodes estadístics per determinar primer la normalitat de les mostres, la qual cosa vol dir si han estat formades a l'atzar, i per tant són mostres, la qual cosa vol dir si han estat formades a l'atzar, i per tant són mostres genuïnes de la població que representen. Després s'aplica el test de Fischer per determinar si les emissions de les diferents seques pertanyen a la mateixa població, és a dir tenen la mateixa mitjana i han estat encunyades amb el mateix sistema metrològic.

Són alligadoradors els resultats. En donen algun com exemple. El conjunt de les seques sota Tàcit són acceptables com homogènies, però si fem el test dues a dues, trobem que Cízico s'aparta pel seu pes baix. Més irregulars s'ens presenten les seques sota Florià.

Un acurat catàleg comprèn les 2.965 monedes, de les quals són il·lustrades totes les variants en 33 làmines de molta qualitat.

L. V.

GABINETE NUMISMÁTICO Y POSTAL DEL C.A.S. Los símbolos marinos de Saguntio y los magistrados monetarios CA.PV., *Arse*, 20. 1985. 51-54.

Comentaris entorn als dofins i petxines de les monedes de Sagunt i publicació de cinc variants de les monedes dels magistrats CA.PV., les quals no són il·lustrades.

L. V.

GABINETE NUMISMÁTICO DE C.A.S. Divisores de plata de Arse, *Arse*, 21, 1986, 25-30.

Publicació de 8 interessantíssims divisors de plata procedents de Sagunt, el que permet l'atribució a dita ciutat de la seva encunyació.

Quatre amb cap de dona i estrella, dels quals ja se'n coneixien altres quatre, però els d'ara permeten la seva atribució a Sagunt. Un amb dofí i llegenda ibèrica ARSE-TAR, del qual se'n publica un altre en l'esmentada revista. A més, tres monedes amb revers de cap de cavall i llegenda ibèrica d'Arse.

Aquestes peces són les inèdites i les altres raríssimes.

L. V.

GABINETE NUMISMÁTICO DEL C.A.S. Cuatro sextantes inéditos de Arse-Saguntum, *Arse*, 19, 1984, 66-68.

Es publiquen quatre sextants, els quals presenten variants tipològiques i d'estil.

L. V.

GARCÍA-BELLIDO, M. PAZ. Leyendas e imágenes púnicas en las monedas «Libiofenices», *Veleia*, 2-3, (1987), *Studia Palaeohispánica*, Actas del IV Coloquio sobre las lenguas y culturas Paleohispánicas, Vitoria mayo 1985, 499-519.

Important estudi d'investigació, amb el qual va preparant l'autora la que serà obra definitiva sobre les monedes anomenades «libiofenices».

Consta de dues parts definides. La primera d'anàlisi de llegendes, i davant el fet que algunes presenten més signes que els de la transliteració llatina creu que una part correspon al topònim i l'altra a una fórmula a l'estil de l'usada a les monedes de Gadir, amb el significat de «dels ciutadans», «obra de», o «encunyació de». És una solució feliç.

Succeeix aleshores que se'ns presenten algunes monedes només amb la fórmula dita sense fer referència al topònim, quedant dites monedes sense l'assignació a cap ciutat. L'explicació molt encertada que ens dóna l'autora és que té un sentit com les llegendes a algunes monedes cartagineses de Sicília, on trobem «en el camp» o «en la ciutat».

Segueixen altres anàlisis amb bons resultats.

A la segona part analitza la icnografia de les monedes «libiofenices», la qual dóna l'evidència que correspon a unes emissions de gens de religió semita, amb l'ús d'un llenguatge simbòlic i formal, amb els mateixos rius culturals, emparentats amb el món púnic africà, presentant un cert arcaisme i un procés aberrant de la seva escriptura.

L. V.

GARCIA-BELLIDO, M. PAZ. Nuevos documentos sobre minería y Agricultura romanas en Hispania, *Archivo Español de Arqueología*, vol. 59, 1986, nº. 153-154, 13-46.

L'autora desenvolupa en aquest treball de manera total l'estudi de les monedes que podem anomenar de mines, comentant els materials amb una gran erudició i agudesia, la qual cosa ens permet afirmar que aquest és el primer treball de conjunt que es publica sobre les monedes, els ploms i els segells usats en zones mineres de la Península Ibèrica, on es fa a més una anàlisi del seu entorn econòmic i històric.

Fa la presentació dels materials: monedes amb tipus miners; altres amb les contra-marques SC, SS o MSS; precintes i «tesseres»; monedes procedents de mines; ploms miners i finalment ploms agrícoles, amb enginyoses explicacions dels tipus, del seu significat i interpretació de les llegendes.

Un exemple alligador ens el dona amb la «tessera» amb el tipus d'una sabata, de la qual diu que és possible que tinguin una relació amb els serveis de reparació i compra de calçat, els quals com sabem per les lleis de Vipasca eren obligatoris en les mines arrendades per l'Estat.

Estudia després la circulació monetària a les mines i a més l'emesa a les mines. Per la circulació assenyala el seu arcaisme i la presència d'una de residual important.

Crida l'atenció sobre la varietat de la procedència de les monedes, que també es dona a altres llocs, com a Dalmàcia.

Acaba amb l'apartat «El treball remunerat a les mines», no creient que la mà d'obra a les mines fos exclusivament d'esclaus. La llei de Vipasca tracta dels preus dels serveis, en conseqüència els minaires devien cobrar pel seu treball. La moneda fou batuda «insitu» o portada d'altres llocs. La qual, quan faltava el bronze podia ésser de plom o s'utilitzaven monedes residuals les quals eren contramarcades, com és el cas del SC puntejat sobre monedes ibèriques de Kese.

Tenim a la mà un corpus amb tota la problemàtica, on s'apunten hipòtesis raonables, essent un excel·lent treball de conjunt del numerari referent a les mines.

L. VILLARONGA

GARCIA-BELLIDO, M. PAZ. A hub from ancient Spain, *Numismatic Chronicle*, 1986, 76-84.

La professora M. Paz García-Bellido ha pogut, gràcies a la seva tenacitat i constància, introduir-se dins l'«Instituto de Valencia de Don Juan», on es guarda una de les millors col·leccions de monedes antigues de la Península.

La felicitem pel seu èxit i li agraïm les notícies que ens va donant sobre el contingut de tan excel·lent i difícil Institució.

En aquesta ocasió ens dona a conèixer un punxó, no un encuny, gravat en positiu i amb el qual es van produir els encunys per a batre monedes.

L'autora fa una anàlisi crítica de l'utensili, amb la seva composició metàl·lica, comparança amb els victoriats trobats a la Península, a Numantia i a Verdolay, arribant a la conclusió que pertany a la segona guerra púnica, i que l'exèrcit romà era proveït per Roma de punxons amb els quals podia fabricar els encunys per a batre la moneda necessària a les seves necessitats.

Interessant testimoni el d'aquest punxó que permet afirmar l'encunyació de victoriats a la Península.

L. VILLARONGA

GARCIA-BELLIDO, M. PAZ; GARCIA DE FIGUEROLA, M. *Album de la Antigua colección Sánchez de la Cotería de moneda Ibero-romana*. Instituto de Valencia de Don Juan, Fundación para el fomento de los estudios numismáticos, Madrid, 1986.

Publicació de l'àlbum d'empremtes de la que fou la gran col·lecció de Sánchez de la Coteria, que serví a Vives per a l'edició de la seva gran obra sobre la moneda hispànica.

És un interessant recull per a l'erudit i per al numismàtic per tractar-se d'una col·lecció antiga, la qual dóna la situació pels volts dels anys 1910 d'un bon recull de moneda antiga.

Com diuen els autors també és gran el seu valor sentimental, puix és una de les eines de què es serví Vives.

Es publiquen les làmines de l'àlbum d'empremtes i unes notes autògrafes, amb la classificació i els preus d'aquells temps.

Pel que fa als preus, nosaltres en donem poca importància, no sabem de ningú que mai hagi usat els que dóna Vives en la seva obra, i ara amb els de la valoració actualitzada, feta per J. Cayón, no els creiem acceptables, puix el que avui es valora per sobre de tot és la conservació, i la conservació de les monedes que es publiquen no és pas massa bona.

Uns bons índex fan útil la consulta. Els autors ens donen la catalogació actualitzada al Vives i a altres monografies, un índex de contramarques, el de reencunyacions, i el de seques i ploms.

Es dolien els autors de la manca de la notícia del context arqueològic de la troballa de monedes. Nosaltres també ens en dolem, però encara més, puix el context arqueològic falta en la majoria de monedes provinents d'excavacions arqueològiques oficials, realitzades científicament, com ho afirma en el seu recent llibre J. Gurt, sobre la circulació monetària a Clunia, en les pàgines 201 i 202.

Malgrat que el material d'aquest llibre fou recollit per Vives, en un primer examen de l'àlbum hem detectat algunes novetats. La moneda 69 porta la llegenda BAILE i no CALLET, com comprovem en el nostre arxiu. Pel que fa a la 663, descrita com a moneda medieval encunyada sobre un Obulco, no és medieval, sinó antiga, en coneixem diverses, i dues també reencunyades sobre Obulco.

Felicitem als autors per haver-nos fet accessible aquesta preuada obra, tant pel seu interès científic com sentimental, i esperem amb delit la publicació dels altres àlbums que ens anuncien.

L. VILLARONGA

GARCIA GARRIDO, M. Símbolo inédito en la ceca de Lauro, *Cercle*, 1, desembre 1987, Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona, 20-21.

La nova emissió de la seca de Lauro queda definida per l'ús del símbol corona de llorer davant l'effigie de l'anvers.

L. V.

GARCIA GARRIDO, M.; COSTA, S. Divisor inédito de Arse, *Arse*, 21, 1986, 21-23.

Moneda folrada de 0,25 grs, amb dofí i la llegenda ibèrica ARS (E) TAR.

L. V.

GURT ESPARRAGUERA, J.M^a. *Clunia III. Hallazgos monetaris. La romanización de la Meseta Norte a través de la circulación monetaria en la ciudad de Clunia*. Excavaciones arqueológicas de España, 145, Madrid, 1986.

Aquest excel·lent llibre, tesi doctoral de J. M^a. Gurt, ens informa per primera vegada de la circulació monetària en un lloc de la «Meseta Norte», traient d'ella importants conclusions històriques.

A la importància de l'aplec de 1.278 monedes, descrites en el catàleg de manera metículosa i amb tot detall, cal afegir el fet d'ésser un dels pocs llocs de la Península del qual tindrem amb precisió una bona idea de la circulació monetària entre el segle III a.C. i el VIII d.C.

En el catàleg, a més de les dades habituals, se'ns dona el lloc de la troballa de la moneda quan es coneix. Amb tot, de moment, la situació de la troballa no és utilitzable amb aquest volum, puix falta que publiqui els llocs, estrats i dades arqueològiques que aquí se'ns donen.

A «Observacions» se'ns diu que per a les monedes ibèriques i hispano-romanes es segueix la cronologia de Gil Farrés. S'acompanya una il·lustració parcial de les monedes.

L'estudi de la circulació monetària està estructurat en períodes, fent l'autor unes consideracions de caràcter general i d'altres particulars per a cada cas.

L'erudició de Gurt, la quantitat de material estudiat i la comparança amb la circulació a altres llocs permet a l'autor fer uns comentaris rellevants i de molt interès històric.

Moltes taules estadístiques i gràfics acompanyen i il·lustren el text, el que és un bon ajut per a la seva comprensió. És un encert el fet de donar dos gràfics, un amb el nombre de monedes i l'altre amb els percentatges, la qual cosa permet valorar el testimoni. Per altra part, un sol gràfic era suficient si es donaven dues escales, una pel nombre de monedes i l'altra pel percentatge.

Analitzar els comentaris de l'autor entorn a cada període seria repetir-lo; per tant, creiem més interessant pel lector uns comentaris sobre alguns aspectes concrets.

Farem primer una anàlisi pel que fa a les monedes més antigues, a les pròpiament hispàniques.

Abans de tot voldríem precisar l'ús de l'expressió «circulació residual». Residual és el relatiu a residu. I residu és allò que resta d'un tot després de sostreure'n una o més parts.

Circulació residual és, doncs, la formada per les monedes que resten d'una circulació més antiga en el lloc. Per Gurt, pel que sembla, és la de les monedes antigues que han arribat a un lloc més modern i que per tant no han circulat anteriorment allí, puix no existia, i doncs no són cap residu d'allí.

Si Clunia és l'època de Tiberi, les monedes anteriors són provinents de fora i no representen una circulació residual en ella.

Amb l'autor acceptem que la Clunia Celtibèrica, la de les monedes d'argent i les de bronze amb la llegenda CLOVNIOQ, es deuria trobar en un altre lloc diferent del de la ciutat actual, i això motiva l'escassetat d'aquestes monedes a la ciutat.

Solament tres de les de bronze han estat trobades i en comparar-les amb les 6 de Sekobirikes (dues d'elles d'argent), hem de fer avinent que la presència numeral de les monedes no és prou significativa, puix per ser-ho tindria que ser referida al volum de l'emissió. Pels nostres càlculs, la presència real seria del 9.37% per Clounioq i del 3.7% per Sekobirikes.

El coeficient alt per Sekobirikes ens confirma la localització a la Celtibèria de la Sekobirikes celtibera.

És de doldre que per l'estudi de la circulació monetària no es pugui comptar amb testimonis provinents dels treballs arqueològics, puix com diu l'autor: «... para este estudio de circulación sólo podríamos contar con el material proporcionado por las estratigrafías y dado que no siempre existe una estratigrafía clara nos encontraríamos con que el mismo sería muy escaso para poder trabajar y sacar conclusiones en firme». Més endavant: «La falta de estratigrafías claras en las zonas excavadas hasta el presente y la parquedad de las mismas hace prácticamente imposible su estudio».

Malgrat tot, l'autor assenyala que en fer l'estudi a base de períodes amplis i la seva comparació amb estadístiques d'altres llocs permet arribar a conclusions.

Com a numismàtics ens dol que un cop que teníem un treball numismàtic fet per un bon arqueòleg, basat en materials provinents d'excavacions arqueològiques oficials fetes científicament, no es pugui arribar a més precisions i no s'aconsegueixin resultats precisos en el context històric-arqueològic, tan repetidament preconitzats per Marta Campo.

Troblem a faltar l'estudi de les monedes batudes a Clunia, de la seva circulació i moti-vació, amb els seus magistrats i l'ús de contramarques, però l'autor ens anuncia que té en premsa un llibre sobre aquests temes concrets.

Assenyalem que de les 53 monedes de Clunia de Tiberi repertoriades, 47 estan con-tramarcades.

Es comprova un cop més el caràcter local de la circulació monetària, essent les seques més representades les de Caesaraugusta i Celse.

Se'ns fa dir que la partició de les monedes d'Empúries és anterior al contramarcad, quan el que realment diem és: «Es continua partint després d'acabar el contramarcad» (Revista di Studi Liguri, XLVI, 1980, 62), essent a més curiós que la moneda que assenyala Gurt, la n°. 120, per a dir tal cosa, segons l'inventari no està contramarcada.

Aquest lapsus, segurament d'impremta, no és únic puix a les taules estadístiques són nombrosos els errors com es pot comprovar a les taules de les pàgines 123, 143, 146, per donar-ne algun exemple.

Es confirma la gran quantitat d'imitacions de Claudi, amb 52.74% i 5.69 monedes per any.

Interessants són els comentaris entorn a les monedes de Neró. Les classificades són vuit. Moltes més són les conegudes per Grant en el seu treball, que Gurt qualifica de fet amb poc material.

A l'atribució general de les monedes amb «globus» a la seca de Lugdunum, suggereix que Tàrraco podria ser una de les seques que encunyaren monedes amb aquesta caracterís-tica. Pensem que el material de Tàrraco que cita consisteix en 3 monedes sense «globus» i 6 amb ell.

Evidentment com Gurt assenyala, és el període Juli-Claudi el més important per la ciutat en tota la seva història, no solament en l'aspecte numismàtic sinó que també en l'arqueològic.

El sojorn de Galba a la ciutat l'any 68, i en ésser assassinat Neró elevat a la porpra imperial, fa com diu l'autor que necessités moneda per a finançar les seves activitats mili-tars i que es pot pensar que batés moneda en la mateixa ciutat. El valor del coeficient de moneda per any d'aquest període és més alt, fins i tot supera el de les imitacions de Claudi I i les emissions ciutadanes de Tiberi. Però, pensem nosaltres, les monedes troba-des de Galba són solament 6.

Restem astorats en comprovar que els 20 auris que foren trobats a les excavacions del Foro i publicats pel Dr. Palol, no figurin en l'inventari i sols es faci una petita referència sense importància en el text. Caldria explicar el per què de la no conclusió. Sabem que els 20 auris valien més que totes les monedes juntes trobades a les excavacions.

Pels Flavis es repeteix el mateix d'altres ciutats de la Península, d'una gran abundàn-cia de les monedes de Comicià, la qual cosa no es dona a altres llocs de l'Imperi.

L'alimentació monetària s'aguantava d'una manera regular durant els Flavis i els Anto-nis, la ciutat continua en un nivell bo, al contrari del que s'esdevé a Empòrion, que comença a baixar des d'aquest moment.

El període de 193-259/260 ens dona l'índex monetari més baix, el qual obeeix més que a una falta d'alimentació, a una saturació de mercat, conseqüència de la gran abun-dància de numerari corresponent als emperadors antonins.

De la comparació amb Empòrion resulta que la disminució és més petita a Clunia, on l'alimentació monetària d'aquest període és molt semblant a Hispània, a les Gàl·lies i a Itàlia. Podem parlar, doncs, d'una alimentació monetària uniforme.

Pel que fa als valors circulants, la plata presenta un percentatge alt, tant a Tàrraco com a port, amb moviment militar important i a Clunia en una zona de contingents militars nombrosos.

La circulació és mínima però rica, confirmant l'arqueologia aquesta riquesa.

En el següent capítol, el IV, s'estudia la circulació dels anys 259/260-294. Per a Clunia, diu Gurt, existeixen dos corrents de circulació monetària, un de mediterrani constituït per les monedes que arriben de Roma i un altre de continental, constituït per les monedes que arriben de l'imperi gàl·lic, encunyades principalment a Treveris i a Colònia. D'ambdós és predominant totalment la circulació italiana.

Segons l'autor les monedes gàl·liques entren a la circulació monetària d'origen romà per necessitat de numerari davant la falta d'aquest. No dona interpretacions històriques d'aquests fets.

Un cop més es posa de relleu la importància de les monedes de «Consecratio» de Claudi II, que per Clunia i pel període que esteM comentant arriba al 25%. Són estudiades pel seu revers, metrologia, mòdul i per la posició dels encuny.

Són estudiats també dos petits tresors, de les habitacions 7 i 10, que l'autor considera millor com a dipòsit que no pas com a tresors. El primer amb 54 monedes i amb 24 el segon. Amb ells fa l'autor unes consideracions sobre la «velocitat de circulació».

Pel període 259/260-294 diu Gurt que la circulació monetària queda ben definida i en canvi es fa difícil acoblar-la als fets arqueològics i encara menys al factor històric. Afirmar que és la numismàtica la que identifica l'horitzó arqueològic.

Diu que falta una correspondència entre el camp arqueològic i el numismàtic, puix si la numismàtica assenyalava un moment bo, l'arqueologia no assenyalava res. Una explicació, diu Gurt, seria la presència de l'exèrcit, però aleshores per què baixa en el període següent? Queda com a solució que Clunia no es vegés afectada pels moviments dels bàrbars.

L'última fase de la història de Clunia és dividida en dos períodes, el primer de 294-324, subdividit en dos, el primer amb 3 monedes i 11 el segon. Aquest nombre tan reduït fa dir a l'autor que el testimoni és poc explícit i que això el limita a fer un estudi quantitatiu quan el voldria fer qualitatiu.

Ha intentat l'autor distingir entre la circulació monetària en jaciments urbans i els rurals, i si bé, ens diu, des d'un aspecte arqueològic la diferència és notable, pel que fa al numismàtic no es veuen diferències.

Afirma que cal destacar el fet transcendent que pel Baix Imperi a Clunia falti la correspondència entre els resultats que dona la circulació monetària i les dades que dona l'arqueologia.

A través de la seva obra són nombroses les comparances que fa entre Clunia i la circulació monetària a d'altres llocs de la Península i de l'Imperi. Totes les comparances són fetes estadísticament en percentatges. Ens preguntem: ¿no hagués estat interessant fer-ho aplicant altres mètodes estadístics, com ara els desenvolupats per Reece? Tal vegada s'haguessin aconseguit resultats més impersonals i en cas de no acceptar el dit mètode, aleshores discutir-lo.

Arribem amb els nostres comentaris al darrer capítol, el titulat «Numismática y Arqueología». Són importants les precisions que ens fa l'autor en concretar-nos que ha fet l'estudi de la circulació per la cronologia que dona la data de l'emissió de la moneda, quan aquesta moneda pot haver arribat a la circulació a Clunia molt de temps després. Aquest problema és l'Arqueologia la que pot resoldre'l. O sigui, que els períodes de circulació monetària s'haurien d'haver basat en la cronologia proporcionada per l'arqueologia. Però, afegeix,

si passem a l'aspecte pràctic, com que són molt poques les monedes datades per l'estratigrafia, ens trobaríem amb un material tan reduït, que no permetria arribar a conclusions factibles.

Passa a la topografia de les monedes trobades a Clunia. Són 695 les trobades en llocs coneguts i en fa l'estudi individual, en cada edifici separatament tot donant-nos la distribució mitjançant histogrames.

Gran és l'esforç realitzat per l'autor per a dur a terme aquest llibre, sempre lluitant amb l'escassetat de material i la manca de testimonis arqueològics per a poder arribar a conclusions fermes. Això fa, i l'autor se'n fa càrrec i insisteix en les conclusions, que els resultats s'hagin de prendre amb precaució.

L'aplicació dels quadres estadístics és correcta i les comparances fetes amb gran erudició sobre la circulació a altres llocs és rellevant. Podem arribar a l'afirmació que les conclusions són principalment de caràcter comparatiu.

Amb aquest llibre rep la investigació numismàtica un nou suport, com a materials, com a mètode i com a exemple a seguir en futurs treballs, amb els quals arribarem a conèixer la nostra numismàtica antiga.

L. VILLARONGA

KNAPP, R.C. *Spain, in The Coinage of the Roman World in the late Republic*, proceedings of a colloquium hold at the British Museum in September 1985, edited by A.M. BURNETT and M.H. CEAFWOLD, BAR, International Series, 326, Oxford, 1987, 19-41.

L'article està basat en un seguit d'afirmacions, les quals no són, ni han estat discutides anteriorment.

De manera general i contínua no s'accepten moltes de les hipòtesis desenvolupades pels numismàtics a través dels anys, amb raonaments i testimonis, publicacions en extens en diversos treballs, amb una curta afirmació, sense donar arguments ara, ni haver-los donat abans. D'aquesta manera per la nostra part no podem discutir-los ni refusar-los.

En la bibliografia que cita trobem a faltar moltes referències a treballs moderns. En canvi aprofita repetidament obres que recullen dades publicades en les obres no referenciades, les quals en són evidentment les fonts.

A les necessitats que feren encunyar moneda a la Península, les quals han estat repetidament citades per nosaltres, n'afegeix una de nova, la compra d'esclaus, la qual podem acceptar, però no en les circumstàncies en què la situa, puix diu que va lligada amb l'ocultació de tresors.

La moneda pot ésser aprofitada per a moltes activitats, però la motivació a la Península durant els segles III-I a. C., és exclusivament de caire militar i fiscal.

En conjunt res de nou i molt de discutible.

L. VILLARONGA

LABEAGA, J.C. *Hallazgos monetarios en Sangüesa, Cuadernos de Sección, Prehistoria y Arqueología*, 2, 1984.

No accessible.

L. V.

LECHUGA GALINDO, M. Numismática tardorromana de la Región de Murcia, *Del Conventus Carthaginienses a la Chora de Tudmir*, Universidad de Murcia, Monografías Históricas sobre la antigüedad tardía, Murcia, 1985, 195-229.

Es recullen diversos tresorsets de monedes de la província de Murcia, que permeten reconstruir diversos aspectes de la història del segle III-V d. C. Són el d'«Algezares», el de la «Cueva de Peliciego» (Jumilla) i el del «Cerro de la Ermita de Singla» (Caravaca). A més, es presenta la troballa d'un solidus de Valentiniano II, trobat a Cabezo Roenas.

De cada tresor l'autor ens dona el catàleg amb bibliografia i una anàlisi de la seva composició, data i raons de l'ocultació.

Finalment arriba a unes conclusions: no existeixen antoninians, falten les monedes dels emperadors gàl·lics, falten les imitacions els «minimi» i també els AES II. I existeix un notable percentatge de monedes dels tallers orientals.

Uns gràfics i mapes ajuden a la interpretació gràfica de l'exposició.

L. VILLARONGA

LECHUGA GALINDO, M. *Tesorillos de moneda romano-republicana de la Región de Murcia*, Murcia, 1986. Universidad de Murcia.

Publicació dels tresors de la Regió de Murcia següents: Santa Catalina de Monte (Verdolay), Las Somblancas (Jumilla), Baños de Fortuna, La Grajuela (San Javier), Fuente Alamo, Moratalla la Vieja, Fuente Librilla (Mula), Estopiñana (Caravaca), Zacatin (Moratalla), i a més troballes esporàdiques i relació de denaris romano-republicans guardats en museus i col·leccions privades.

L'estudi és comparatiu amb altres tresors d'altres llocs, fent histogrames i anàlisi crítica.

El fet més rellevant és la manca dels denaris ibèrics, la qual cosa significa que la circulació era totalment formada per moneda de plata romana.

Singular és el cas del tresor de Santa Catalina, dit de Verdolay, format exclusivament tot ell per victoriats, en el nombre de 89, el més moderns dels quals és de l'any 179/170, a. C. És significatiu que la propera Arse-Sagunt sigui l'única seca on s'encunyaren monedes del sistema metrològic del victoriat.

Aquesta obra ens forneix un material estudiat en tot detall que servirà per a altres recerques futures.

L. V.

LLORENS, M^a. DEL MAR. *La Ceca de Ilici*, Estudis Numismàtics Valencians, n°. 1, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, València, 1987, 172 pgs. XXXIII lám.

Una seca més té la seva monografia, gràcies a l'esforç de l'autora que en la seva recerca ha recollit més de 700 monedes, les ha estudiades i ens dona la seva anàlisi crítica de tots els aspectes numismàtics.

A continuació reproduïm el Sumari del llibre que ens dona una visió clara, concisa i perfecta del que fou la seca d'Ilici.

La seca d'Ilici comença a amonedar al voltant del 42 a. C., per a commemorar, probablement, l'establiment de veterans romans a la ciutat, i deixa de funcionar a finals del regnat de Tiberi.

Els gravadors que treballen a Ilici acostumen a copiar els models romans, i imiten durant el regnat d'August els retrats de l'emperador que apareixen en els aurei i denarii de Colonia Patricia; durant el regnat de Tiberi copien els asos oficials amonedats a Roma.

En les monedes encunyades a Ilici predominen els tipus militars i dinàstics. Dins els tipus militars apareixen els signa, en els quals es suggereix la presència de veterans de l'exèrcit romà a la colònia. L'al·lusió a la família imperial es realitza per a commemorar la salut de Lívيا i afermar les relacions amistoses que mantenen Tiberi i Seiano.

Els magistrats il·licitans sobre els quals recau la responsabilitat de l'encunyació exerceixen el càrrec de duovir i en algun cas el de duovir quinquennalis, essent la gens Terentia i la Papiria les que tenen més rellevància a Ilici.

Ilici sols amoneda dos valors: els semis i el as, encara que aquest darrer no apareix fins el regnat de Tiberi. Amb August el taller encunya bronze amb un pes de 5,61-5,48 gr. de mitja, pròxim al sistema metrològic d'August i molt semblant als d'altres ciutats de la Tarraconense com Carthago Nova i Caesaraugusta. En les tres emissions del regnat de Tiberi, com en la resta de l'imperi, els pesos augmenten i els asos pesen 11,66, 12,05, i 11,92 gr., respectivament, i es generalitza l'encunyació del coure quasi pur en els asos e els semis.

Més tard, des del regnat de Claudi, i quan la majoria de les seques hispàniques han tancat durant el regnat de Calígula i amb la penúria monetària que aquest fet provoca a la part occidental de l'imperi, alguns asos d'Ilici s'hi contramarquen i circulen amb el valor de semis.

La seca d'Ilici va tenir caràcter local pel seu petit volum i les encunyacions possiblement s'hi realitzaren per a pagar una sèrie d'obres d'infraestructura o de serveis: el nombre d'encunys del regnat d'August (38 encunys d'anvers i 41 de revers) és menor que el de Tiberi (45 encunys d'anvers i 69 de revers), amb la qual cosa les emissions d'aquest darrer emperador tenen més importància.

Les troballes de peces il·licitanes no ultrapassen la zona delimitada pel riu Ebre i el Segura, i són més nombroses les monedes trobades a la zona costera a causa de la proximitat de la ciutat amb la mar. A Ilici s'usa fonamentalment moneda encunyada a la Península Ibèrica i assoleix molta importància el numari de Carthago Nova, seca molt pròxima i que emet una quantitat important de monedes.

Les sèries del temple i de l'ara són les que aconsegueixen un nivell tècnic i artístic més alt del taller, i constitueixen també les emissions més grans d'Ilici; en la resta treballen artesans més inexperts. Cada sèrie la començaven gravadors de més categoria dels quals aprenien artesans menys hàbils.

El taller que va encunyar les monedes il·licitanes no es trobava fixe a Ilici, ja que també realitzà encunyacions a Celsa i Carthago Nova durant el regnat d'August, i a Segobriga i a Carthago Nova amb Tiberi.

En el treball s'estudia la tipologia, les llegendes, els magistrats, la metrologia, els valors i contramarques, l'anàlisi dels metalls, l'estimació del nombre original d'encunys, la dispersió geogràfica i la circulació monetària, per acabar amb la cronologia, que és discutida críticament.

El catàleg meticulós i la il·lustració amb totes les combinacions d'encunys és de molt bona qualitat.

En l'estudi metrològic, malgrat que es donen els paràmetres de tota la mostra, l'anàlisi es fa de les monedes d'encunys identificats.

L'ordenació i cronologia es fa seguint principalment un mètode comparatiu, que algunes vegades arriba a ser subjectiu, però resulta que no n'hi ha d'altre.

Remarquem les reutilitzacions dels encunys A.8 de Tiberi, amb els revers de dues emissions, els R.7 i R.44 i la trencadura de l'encuny R.27 de Tiberi.

Felicitem l'escola valenciana de numismàtica que va donant-nos bons fruits i encara n'esperem molts més.

L. VILLARONGA

MARTÍ I GARCIA, C. La circulació monetària del poblat ibèric de Burriac i el seu hinterland a la llum de les últimes troballes de la campanya d'excavacions de 1983, *Laietània*, Estudis d'història i arqueologia del Maresme, nº 2-3, 1982-83, Mataró, 152-184.

Amb molt d'interès i il·lusió rebem aquest treball sobre les monedes trobades a Burriac, l'esperàvem i avui ens arriba dintre de l'excel·lent publicació que edita el Museu Comarcal del Maresme, de Mataró.

El treball consta de tres parts. En la primera s'estudien les últimes troballes monetàries realitzades a Burriac en les excavacions de l'any 1983. Són 32 monedes. En la taula I de circulació monetària hi figuren 30, resultant excloses una per ésser indeterminada i l'altra per pertànyer a una altra habitació. Del seu exàmen deduïm que no és una mostra normal, només cal per veure-ho comparar-la amb la taula IV, del que és la circulació local. Cal pensar en els tresors d'Azaila, a Terol, un de circulació local i l'altre la bossa d'un soldat.

La segona part comprèn les monedes conservades en el Museu Comarcal del Maresme, trobades al poblat de Burriac. Són en total 106 monedes. Aquestes monedes són descrites amb tot detall, amb les degudes referències bibliogràfiques. D'elles són il·lustrades 47, amb la particularitat de ser-ho totes a la mateixa grandària, sense tenir en compte la grandària real.

En la part III s'estudia la circulació monetària, afegint a les monedes descrites en les parts I i II les que han estat descrites pels autors en llocs diversos. En resulta un conjunt de 218 monedes.

En dues taules resumeix la circulació monetària dels períodes 195-133 i 133-27 a. C. i en la IV el conjunt de totes les monedes. Es aquesta darrera a la qual nosaltres ens referim principalment.

Com ja hem exposat en repetides ocasions la circulació monetària de l'època ibèrica és de caràcter local. En la taula IV veiem que l'Iduro està present amb un 36.66%. En importància segueix Kese amb el 10.47%, molt proper a la mitjana de les xifres per nosaltres trobades del 16.5 i 8.3%.

Les monedes de la Laietània estan presents amb un 47%.

Baixa la presència de Roma i d'Untikesken. Empòrion sempre mirà cap el nord.

Sorpren per alt el 5.71% de Bolskan.

Potser trobem excessiu d'atribuir aquesta circulació monetària a les necessitats dels mercats. Sabem que el troc era, i ho ha estat fins a temps avançats, la base comercial de tota relació comarcal.

Amb aquest treball tenim un nou testimoni de la circulació monetària. És la documentació arrencada a un oppidum ibèric, i són tan poques les dades que tenim de circulació monetària a jaciments ibèrics, que hem d'agrair ben de debó a l'autor aquesta important aportació a la nostra numismàtica.

L. VILLARONGA

MATHIESEN, H.E., *Sylloge Nummorum Graecorum, Aarhus University Denmark, Copenhagen*, 1986, 44 làmines i 1111 monedes.

El nucli més important de la col·lecció de la Universitat de Aarhus està format per les monedes de la col·lecció de l'escultor danès Herman Ernst Freund (1786-1840), que adquirí en la seva estada a Roma els anys 1818-1827, on treballà com a medallista per la «Royal Danish Mint».

Part de les seves monedes varen ésser seleccionades per la «Royal Collection of Coins and Medals» de Copenhaguen, i les restants amb altres adquisicions, com les de la col·lecció de l'escultor William Larsen en 1961, formen l'actual col·lecció, la qual serà publicada en dos volums dels Sylloge a càrrec de Hans Erik Mathiesen, i dels quals ara tenim el primer.

Pel que fa a Hispània, presenta 17 monedes. Ben poca cosa és, però exceptuant els grans museus, la presència de les nostres monedes és ben minsa a tot arreu.

De plata un denari de Bolskan i una dracma emporitana. Les referències bibliogràfiques no són d'obres espanyoles, sinó dels Sylloge de Copenhaguen i de Munchen.

Amb la llegenda Hispanorum figuren dues monedes, les 410 i 411. Predominen les monedes de bronze.

En conjunt tenim una bona representació amb una il·lustració molt ben aconseguida, i un volum més en els Sylloge que tanta importància tenen pels estudis numismàtics.

L. VILLARONGA

MEDRANO MARQUÉS, M. M^a, La circulación monetaria Bajoimperial romana en Astorga: aproximación cuantitativa, *Actas I Congreso Internacional Astorga Romana*, Ayuntamiento de Astorga, 1986, 161-169.

S'apliquen mètodes estadístics de comparació per estudiar la circulació monetària a Astorga en relació a Lleó, zona de Calataiud, Bàrcino i Conimbriga, essent pràcticament idèntica la de Lleó i Astorga, semblant amb la de Calataiud i que existeix una escassa aportació de Conimbriga i Bàrcino.

Hem de remarcar que l'elecció de la prova estadística apropiada quan es tracta de dues variables qualitatives per determinar l'existència d'associació, com és el cas present, és la prova de la Xi-quadrada.

L. V.

MORA SERRANO, B., Sobre el templo de las acuñaciones malacitanas, *Jábega*, n° 35, 1981, Diputación de Málaga, 37-42.

Estudi erudit sobre les divinitats i simbolismes del temple a les monedes de Malaka.

L. V.

NONY, D., Monnaies ibéro-romaines découvertes en Gironde, *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, 1987, 214-215.

Descripció de les monedes trobades a la Gironde, són 2 anteriors a August, 9 d'August i 6 de Tiberi de seca hispànica. D'elles sis són de seca catalana.

L. V.

OLMO LETE. G. DEL; AUBET SEMMLER. M. E., *Los fenicios en la Península Ibérica*, Vol. I, Arqueología, Cerámica y Plástica; Vol. II, Epigrafía y Lengua; Glíptica y Numismática; Expansión e Interacción Cultural. Apéndice: el elemento púnico en la cultura talayótica, Sabadell, Barcelona, 1986.

Sota la direcció dels professors G. del Olmo Lete y M. E. Aubet Semmler s'han reunit en dos volums un conjunt d'estudis classificats en cinc apartats, que recullen els diversos elements culturals que la recerca arqueològica i històrica ha posat de relleu.

Sota l'epígraf d'Arqueologia, punt de partida obligat, Aubet presenta l'estat de la qüestió i l'esdevenidor de les recerques. Segueixen una sèrie d'estudis sobre els principals jaciments: Cádiz (Escacena), Morro de Mezquitilla (Schubart), Sexi-Almuñecar (Pellicer, Molina Fajardo), Toscanos (Niemeyer), Málaga (Grau Aymerich), el Puig des Molins (Fernández, Gómez Bellard), i Cartagena (Rodero).

El segon apartat tracta de la ceràmica i la plàstica. En referència a la primera cita els treballs de Maass-Lindemann, Ruiz Mata i Almagro Gorbea, i pel que fa a la plàstica els de Bisi i Perea.

Important és l'apartat sobre epigrafia i llengua. Comença amb un corpus d'inscripcions (Fuentes), seguit d'una sèrie de treballs sobre la llengua fenícia (Del Olmo Lete) i la seva relació amb els sistemes gràfics hispànics (De Hoz). Altres analitzen textos o epígrafs (Röllig, Lipinski, Sanmartin), o bé els problemes de l'expansió fenícia (Amadasi-Guzzo).

La quarta secció comprèn la glíptica i la numismàtica, amb un estudi de motius iconogràfics (Acquaro, Bordreuil, Gubel).

És als treballs sobre numismàtica que dediquem una atenció preferent. C. Alfaro Asins ens presenta «Sistematización del antiguo numerario gaditano». És una síntesi de la seva tesi doctoral. La importància del treball queda palesa si considerem que són 3.052 les monedes estudiades. Aquestes són classificades en set sèries, donant-nos de cadascuna la tipologia i els quadres metrològics.

La primera sèrie és anepígrafa i la data per la troballa en unes excavacions, no publicades, de dues monedes, en el primer quart de segle III a. C. La segona sèrie comprèn les monedes de plata, essent la primera vegada que es recullen més d'un centenar.

Per la sèrie V, presenta la novetat, que quant tots l'hem considerada la darrera emissió, ella l'anteposa a la sisena, la més nombrosa. Es basa per a fer-ho en l'estil, la metrologia, en una reencunyació i en la troballa d'una moneda en un estrat de finals del segle III. D'aquestes raons, nosaltres pensem que l'estil és una cosa ben subjectiva, la metrologia que presenta és inferior a la que li correspondria de ser del segle III, referent a la reencunyació sols ens diu que és posterior a la sèrie IV i pel que fa a l'excavació encara no ha estat publicada.

Respecte a la classe VI, divideix les tres emissions diferenciades per les seves marques per l'estil, i aleshores cada grup estilístic el divideix en tres emissions pels símbols: àlep, caduceu i trident. Nosaltres creiem més important les marques que no pas l'estil per iniciar la divisió.

La sèrie VII, amb llegendes llatines, és il·lustrada per unes peces en excel·lent conservació, difícil de trobar.

Esperem que ben aviat es pugi publicar aquesta tesi doctoral, de la qual ara sols hem fruit de les seves primícies.

L'altre treball numismàtic és obra de M. Campo. Es titula «Algunas cuestiones sobre las monedas de Malaca». Hem de remarcar que si el treball anterior era la síntesi d'una tesi doctoral, aquest és la síntesi d'un futur treball sobre la seca de Malaka en curs de preparació.

L'autora ens diu que renuncia a exposar els criteris d'ordenació, classificant les monedes en set períodes. El primer de finals de segle III a. C., del qual il·lustra dues monedes que pertanyen a la col·lecció Tizón de Barcelona, i no la segona al museu de Berlín, com assegura. Possiblement també pertany a aquesta sèrie la moneda III-Q, amb una variant d'estrella de més puntes, de la qual no arribem a distingir l'anvers. Ens intriga el perquè de la datació tan baixa, del 45 a. C. de les monedes de la sèrie 7.

Estudia els aspectes tècnics de l'encunyació, la tipologia, contramarques, epigrafia i metrologia. I acaba amb la discussió de la cronologia i la difusió de les monedes.

És un breu avanç que ens fa esperar amb il·lusió la gran obra sobre les monedes de Malaka.

Respecte al treball de Villaronga, «Economia monetaria en la Península Ibérica ante la presencia cartaginesa durante la segunda guerra púnica» ens presenta l'avaluació de la massa monetària emesa pels dos bàndols en lluita i a més pels indígenes, bassant-se en l'estimació del número original d'encunys de cada emissió.

En la darrera secció, «Expansión e interacción Cultural», es reuneixen els treballs en els quals s'estudien les relacions entre la cultura fenícia i les indígenes i se'n fan reflexions les conseqüències. Són de Blazquez, Tsirkin, Bunnes, Fernández Jurado, Fernández Miranda, Belén, González Prats, Arteaga-Padró-Sanmartí, Gasull i Maluquer.

Com a final es presenta la bibliografia sobre els fenicis a la Península Ibèrica (Pérez), i en l'apèndix, l'element púnic a la cultura talaiòtica (Guerrero Ayuso, Plantamor Massanet-Rita Larrucea).

Els noms dels autors i els seus treballs posen de manifest la importància de l'obra, la qual és bellament presentada amb una bona il·lustració. Els doctors Olmo Lete i Aubet Semmler que han dirigit tan excel·lent treball són dignes de tots els elogis.

L. VILLARONGA

PELLICER I BRU, J., *Metrologia antiga. Els pesals ibèrics, Pyrenae*, (Barcelona), nº. 21, 1985, 61-67.

Estudi metrològic dels sistemes emprats en les monedes antigues de Catalunya, arribant a la conclusió de l'ús d'un pesal de 408 grs., introduït pels focues, d'una concordança entre l'argent i el coure de 1:120, i d'una pressió romana que obligava a marcar damunt de les monedes autòctones l'equivalent de pes del patró estranger.

L.V.

PENA, M.J., *Los magistrados monetales de Valentia, Saguntum*, 20, 1986, 151-164, ilust.

Estudi de les tres sèries de magistrals monetaris de Valentia de la fi del segle II a. C., de procedència itàlica pertanyents a una élite no indígena.

Proposa la revisió de la interpretació de la Q de la llegenda d'aquestes monedes, la qual en les monedes emporitanes i les de Carteia és quaestor.

L. V.

PENA, J.M., *El problema del estatuto jurídico de Emporia (e). Análisis de la documentación, Comunicación presentada en el Congreso Peninsular de Historia Antigua*, Santiago de Compostela, 1-5 julio 1986.

Important és aquest treball per la presentació de noves idees sobre la fundació del municipi emporità, a les quals arriba l'autora per l'anàlisi crítica de les fonts històriques realitzat amb gran agudesia i erudició.

Del seu estudi en treu les següents conclusions: L'establiment de colons cesarians i la creació del municipi emporità no foren fets simultanis, malgrat ésser el segon conseqüència del primer, sinó que foren dos fets diferents, portats a cap en dos moments històrics distints, el primer per Cèsar i el segon per August.

Aquestes conclusions es poden acceptar totalment des de l'aspecte numismàtic, puix com ja havíem assenyalat les monedes emporitanes amb la llegenda llatina pertanyen metrològicament al sistema monetari d'August, amb un as de 10,28 grs.

Si abans no ens havíem atrevit a acceptar aquesta cronologia amb tota seguretat, potser portats per una certa inèrcia als canvis quan no estan del tot ben fonamentats, sempre havíem buscat, sense trobar-lo, un motiu prou sòlid com el que ara ens presenta Pena per acceptar l'aspecte metrològic de la qüestió, o sigui, que si aquestes monedes pertanyen al sistema metrològic d'August és per que són de la seva època, i ara amb aquest treball es demostra aquesta possibilitat amb raonaments històrics convincents.

L. VILLARONGA

RIPOLLÉS. P.P., *Monete ispaniche nelle collezioni italiane*, Bolletino di Numismatica, Monografia, 2, Part I (Milano, Bologna), Parte II (Firenze, Roma, Napoli), Roma, 1986, 2 vol.

Important publicació de les monedes antigues d'Hispania guardades en les col·leccions italianes. Ripollés és l'autor d'aquest inventari de més de 1.400 monedes, que des d'ara quedaran a l'abast de tot investigador només amb el gest d'obrir un llibre.

Els museus estudiats, dels quals són inventariades les monedes, són:

Museo Civico Archeologico de Bolònia, amb 433 monedes.

Museo Archeologico de Florència, amb 80 monedes.

Museo Nazionale Romano de Roma, amb 265 monedes.

Museo Archeologico Nazionale de Nàpols, amb 259 monedes.

L'obra és presentada pels professors Martín Almagro-Gorbea i Enrico Acquaro i cadascuna de les col·leccions ho és per Ermano A. Arslan, Cristina Morigi Govi, Luigi Tondo, Silvana Balbi de Caro, i Renata Cantilena, els quals expliquen la formació del fons numismàtic.

Per cada col·lecció uns quadres presenten de manera gràfica i resumida les seques, els valors i la concordància entre els números del catàleg i el de la col·lecció estudiada.

Junt a la descripció de la moneda va la il·lustració, la bibliografia i la llegenda en els seus caràcters reals.

La il·lustració és molt acceptable, a més va acompanyada d'algunes làmines en color de monedes engrandides, encara que no sempre les escollides són les més rellevants, ni les de millor conservació.

Del conjunt de 1414 monedes destaquem algunes per la seva raresa o interès.

De Milà, una dracma de Rhode, un bronze amb Ebusitanu, un rar divisor d'Onuba (Vives 102-3) i una uncia de Kese.

De Bolònia, una dracma de Rhode i tres d'Empòrion, més una d'ibèrica, un extans d'Eustibaikula i dos asos sextantals d'Obulco. Un as d'Emporiae dels magistarts COCT-MAEF no inclòs en el nostre llibre i ara conegut per aquesta peça i la publicada a Gaceta Numismática 46, 1977, 10-11. Dos sestercis de Tàrraco. Un as absolutament inèdit amb símbol de bipenne i llegenda il·legible.

De Florència, un as sextantal d'Obulco, dos sestercis de Tàrraco i un altre d'Ebora.

Pel que fa a Roma, un lapsus en el número 29, que és un as de símbol «orella» com la n.º 32, As uncial de Laiesken. Monedes de Metuainum, de Toletó i de Unanbaate. Dos sestercis de Tàrraco, pel d'estàtua ens preguntem si la llegenda és DEO AVGVSTO o bé AVGVSTO DEO (Roma 216 i Nàpols 215). Molt important la moneda n.º 253, que ens permet la lectura completa SEKANA, i dos exemplars del rar Selonken.

Per Nàpols, una dracma ibèrica, un exemplar bellíssim del rar Ipora. Un quinari de Sesars i 3 sestercis de Tàrraco i un de Turiaus. I a remarcar l'inscripció grega ANTINOOS OKTILI... sobre una moneda ibèrica de Tàrraco.

Una de les coses que més ens crida l'atenció és la certa abundància de sestercis de Tàrraco, els quals tan rars són en les nostres col·leccions.

A part de les monedes assenyalades, hem d'insistir en la importància del conjunt. Es tracta d'un material de valor incalculable que podrà des d'ara ser ben aprofitat.

L'esforç ha estat realitzat per Ripollès, però també hem d'agrair les facilitats que ha trobat per a realitzar-lo en els museus on ha treballat i també hem d'agrari als editors del «Bulletino di Numismatica» l'edició que se'ns presenta perfecta.

Aquesta obra marca una fita en els treballs de recopilació de materials numismàtics, realitzada paral·lelament als Sylloge.

Esperem que en un futur pròxim sigui una realitat la publicació de les monedes hispàniques antigues de les grans col·leccions de París, Londres i American Numismatic Society.

L. VILLARONGA

RIPOLLÈS, P.P., Los cuadrantes de Saitabi del tipo Vives XX-5, *Arse*, 22, 1987, 657-657.

Publicació del segon exemplar conegut del quadrant amb petxina/dofi.

L. V.

RUIZ FERNÁNDEZ, A.; ACQUARO, E., Monete di bronzo di Sexi, *RIN*, 85, 1983, 43-46.

Publicació de 13 monedes de Sexi d'una col·lecció particular.

L. V.

SANMARTÍ, E.; NOLLA, J. M^a, AQUILUÉ, J., Les excavacions a l'àrea del pàrking al sud de la neàpolis d'Empúries (informe preliminar), *Empúries*, 45-46, 1983-84, 110-153.

Abans de tot hem de remarcar la catalanització del nom de la revista, que d'«Ampurias» ha passat a ser el real d'«Empúries».

Important estudi pels seus resultats, fonamentat en les excavacions arqueològiques al pàrking d'Empúries. Donarem una síntesi dels resultats arqueològics per passar després als comentaris numismàtics.

Sobre una necròpolis, anomenada fase 1a., es construeix cap a la fi del segle III a. C. o principis del II, un gran edifici que pogué ésser utilitzat per l'exèrcit romà expedicionari és la fase 2a. Fou desmantellat al voltant del pas del segle II al I a. C., possiblement diem nosaltres en relació amb el pas dels Cimbris i construït sobre d'ell a la primera meitat del segle I a. C. una zona industrial, fase 3a., que més tard fou abandonada.

El títol ja ens prepara que es tracta d'un informe preliminar, però pel que fa a les monedes és quelcom menys.

Simon Keay ha redactat una nota, mitja pàgina, on diu que han estat trobades 266 monedes en les excavacions dels anys 1980 al 1984, assenyalant que donen la primera oportunitat per estudiar la circulació monetària a Empúries. Es veu que desconeix el que hem publicat anteriorment sobre aquesta qüestió.

Dóna tres histogrames. El primer és una comparança, segons la cronologia, entre les monedes trobades al pàrking i les recuperades al foro l'any 1982.

El segon, dóna el percentatge de monedes trobades segons la cronologia de l'estatigrafia. El fet que la major part de monedes del període 208-150 han estat trobades en estrats que van del 200 al final del segle Ir. fa suggerir a Keay que la majoria de les monedes degueren pertanyer a un tresor que ha estat escampat, la qual cosa per a nosaltres no és convincent.

A més cita el tresor de 89 denaris de plata (sic) la notícia és que són romano-republicans, trobat l'any 1980, el qual espera, i nosaltres també, pacientment la seva publicació científica.

El tercer histograma dóna el percentatge en monedes per seca, arribant les d'Empúries al 62%.

Esperem per ben aviat el treball definitiu de les monedes trobades i del tresor.

L. V.

SANMARTÍ. M., La circulació en la Ieso ibèrica i romana, *Urgellia*, 5, 1982, 183-206.

Interessant aportació a la circulació monetària a Guissona, especialment pel que fa a les monedes ibèriques.

Les ibèriques són 14, de les quals tres presenten la llegenda ibèrica IESO, la qual cosa representa en percentatges el 21.4%, reforçant la idea de la localització de la seca ibèrica IESO a Guissona.

Pel que fa a KESE i ILTIRTA estan representades pel 28% cadascuna, confirmant-se el caràcter local de la circulació monetària en època ibèrica:

De les 19 monedes romanes, 7 pertanyen al període August-Tiberi, de les quals 4 són de la seca de Tàrraco, representant el 57%.

Tenim, doncs, un nou testimoni, potser el primer, per a la localització de la seca de Ieso.

L. V.

SESMA MUÑOZ, J.A., La moneda Jaquesa y la emisión de Aragoneses de plata, *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán*, Universidad de Zaragoza, 1986, 1029-1039.

Estudia els problemes ocasionats a l'Aragó per la manca de moneda i l'encunyació de nova moneda per solucionar-los.

L. V.

SYLLOGE NUMMORUM GRAECORUM. THE COLLECTION OF THE AMERICAN NUMISMATIC SOCIETY. PART 7, MACEDONIA I: Cites, Thraco-Macedonian tribes, Paeonian Kings, The American Numismatic Society, 1987.

Continua l'American Numismatic Society la publicació dels seus Sylloge, ara és el volum 7, el qual presenta el nou format, de 21 x 30 cms., per aquesta sèrie de publicacions, el qual en esdevenir més reduït el fa més manejable i pràctic.

Després de la publicació dels volums 1 a 4, es passà al 6, i ara al 7. L'ordre habitual ha estat trencat, puix aquest, el 7, corresponent a Macedònia deuria anar davant del 6, referent a Palestina i a Arabia.

Aquest nou volum comprèn les emissions de les ciutats de Macedònia, les de les tribus Traco-macedòniques i la dels reis de Paonia, i és obra de N. M. Waggoner.

El seu contingut provinent en majoria de la donació de E.T. Newell és important amb 1065 monedes. Només cal comparar-lo amb el contingut d'altres Sylloge puix conté el doble de monedes d'un dels més importants. Essent les emissions més ben representades les de les ciutats de Mende i Olynthus.

Es troben totes les referències bibliogràfiques i la cronologia, la qual cosa junt amb els índex (geogràfic, governants, tribus, tipus d'anvers i de revers) fan l'obra útil i de fàcil i eficaç consulta.

Una bona impressió i il·lustració en 39 làmines ajuden a fer agradable la consulta.

L. V.

TARRADELL, M., Las cecas ibéricas: ¿Economía o política? *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán*, Universidad de Zaragoza, 1986, 915—917.

L'autor fa una fina anàlisi del perquè de les emissions de moneda ibèrica, preguntant-se si obeeixen a raons econòmiques o polítiques.

La resposta la dona quan diu «la densitat de les seques ibèriques no s'ajusta a un esquema traçat per les necessitats econòmiques». En canvi, afegeix «si superposem el mapa de la distribució de seques a un altre en el qual s'assenyalin les zones més conflictives, veurem la coincidència amb les de major densitat de centres emissors de moneda».

L'encunyació de moneda obeeix més a un aspecte polític que no pas econòmic, és a dir, les necessitats militars i el finançament de l'exèrcit són la causa principal de l'encunyació de moneda.

L. V.

VILLARONGA, L. Numismática Antigua de Hispania. 2ª. edición revisada. Barcelona, 1987.

Nos congratulamos de la reedición de este completo manual de numismática antigua hispánica, del Doctor L. Villaronga.

La primera edición estaba agotada desde hacía varios años y no existe otro manual de parecidas características, necesario como libro de texto para estudiosos y coleccionistas. Este libro es un verdadero «curso de numismática antigua», aunque el autor no lo acepte y la presente edición, ampliada y corregida, sigue siendo, sin lugar a dudas la mejor obra que con fines divulgativos se ha publicado hasta hoy, sobre nuestro numerario antiguo.

El libro se divide en cuatro grandes apartados. El primero, que comprende los capítulos I, II y III, es una introducción histórico-numismático de las amonedaciones griegas y romanas.

El segundo (capítulos IV-IX), en el que el autor es un avanzado estudioso, explica los distintos métodos necesarios en todo trabajo numismático, como son: estudios de los cuños, estilo, metrología, estadística, lengua, escritura y los hallazgos monetarios.

El tercer gran apartado (capítulos X-XXVIII y Apéndices), es la sistematización del numerario hispánico antiguo. Esta sistematización, comienza con las primeras emisiones de Emporion y Rhode, numerario hispano-cartaginés, emisiones de plata antigua de Gadir, Ebusus y Arse, primeras emisiones ibéricas de bronce, denarios ibéricos, cecas de la Ulterior y Citerior y sus distintas emisiones durante los siglos II y I a. C., etc., hasta llegar a las emisiones latinas, desde las anteriores a Augusto hasta las últimas acuñadas bajo Tiberio y Calígula. También se estudian las imitaciones hispánicas de las monedas de Claudio, así como la amonedación de la Narbonense con inscripciones ibéricas.

El autor estudia profundamente las distintas emisiones de las cecas hispánicas, aportando datos que apoyan su clasificación, como son: peso medio de la emisión, sistema metrológico al que pertenece, tipología, estudio de los tesoros etc. Además apunta la problemática de algunas cuestiones aún no resueltas.

La ilustración de las monedas es muy importante en este manual, ya que se ilustran casi 1.200 piezas, elegidas entre más de 50.000, por lo que la conservación de las monedas escogidas es bastante satisfactoria. Señalamos la inclusión de las monedas de Abra, que faltaban en la primera edición.

La cuarta y última parte está formada por los índices y anexos, que van desde los generales, pasando por los de leyendas latinas, leyendas no latinas, geográficos, magistrados, hallazgos y tesoros, mapas, etc. hasta los anexos en los que se detallan las listas de las ciudades o gentes que figuran en las leyendas monetales, las localizaciones y una amplia bibliografía a la que se ha añadido lo publicado después de la primera edición de la obra.

El autor, en este libro, ha reunido sus extensos conocimientos sobre numismática antigua y ha explicado con lenguaje claro, puntos como el estudio de los cuños, metrología, etc., que frecuentemente son oscuros para el no iniciado. El texto en su conjunto sigue teniendo la actualidad que tenía cuando se publicó su primera edición y son pocos los aspectos en los que una revisión podría variar los resultados.

Este Manual es una cita obligada para todos aquellos que nos interesamos por la numismática antigua y felicitamos al autor por esta segunda edición de un libro tan querido.

M. GARCIA GARRIDO

VILLARONGA, L. Les monedes Massaliotes als tresors catalans anteriors a la segona guerra púnica, *Cercle*, desembre 1987, 1, Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona, 16-19.

Per fer l'estudi de les monedes fraccionàries anteriors a les dracmes cal fer primer el de les monedes massaliotes presents als tresors catalans de Morella, Montgó, Pont de Molins, Tarragona, Empúries i Roses, la qual cosa és el tema d'aquest article. L'autor arriba a la conclusió que foren encunyades durant la segona meitat del segle IV a. C.

A. N.

VILLARONGA, L., Novetats a la numismàtica saguntina antiga, *Arse*, 22, 1987, 651-656.

Novetats que complementen l'obra de l'autor de l'any 1967.

A.N.

VILLARONGA, L., Una nueva emisión de bronce emporitana con símbolo mariposa, *Gaceta Numismática*, 81, 1986, 23-25.

Publicació d'una moneda inèdita d'Empòrion amb la llegenda ibèrica UNTIKESKEN, que permet establir una nova emissió.

A. N.

VILLARONGA, L., Las dracmas ibéricas de Kertekunte, *Numismática e Antichità Classiche, Quaderni Ticinesi*, 16, 1987, 161-166.

Estudi de les set dracmes conegudes i atribució de la localització del topònim al oppidum del Castellet de Banyoles a Tivissa (Ribera de l'Ebre, Tarragona).

A. N.

VILLARONGA, L. La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica, *Butlletí Arqueològic*, Reial Societat Arqueològica Tarraconense, Tarragona, època Va, anys 1982-1983, núms. 4 i 5, 87-100.

Conferència professada a l'Ajuntament de Tarragona en ocasió del cicle commemoratiu del 22è centenari de l'arribada dels Escipions.

A. N.

VILLARONGA, L. El tesoro de Carisia, *III Congreso Nacional de Numismática*, Sintra, 1985, Lisboa, 1986, 569-583.

Tresor format per 4 denaris romans, darrer el Crawford nº 289/1 de l'any 115/114 a. C., i 73 denaris ibèrics, dels quals 39 són de Bolskan (grups I, II i III de Jenkins), 20 d'Ikalkusken, 2 de Turiasu i Arsaos, 1 de Baskunes, 3 d'Arekoratas i 2 d'Arekorata i 4 de Konterbia.

La data de l'ocultació segurament és posterior al 115/114 i per falta dels denaris de Bolskan del tipus de Palenzuela i els d'Ikalkusken del tipus IV-3 a 5, anterior al 80-72.

Per altra banda, per la composició dels denaris d'Ikalkusken segurament és contemporani amb els tresors d'Idanha-a-Velha, Salvacañete, Córdoba i Granada, i per tant poc posterior a l'any 100 a. C.

Possiblement l'ocultació obeeix als fets bèl·lics que acaben l'any 94 a. C.

A. N.

VILLARONGA, L. Denario forrado híbrido, testimonio para el origen del denario ibérico de Sesars, *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán Martínez*, Universidad de Zaragoza, 1986, 859-861.

Testimoni per l'origen del denari ibèric de Sesars és el denari folrat que ara es publica. Presenta en l'anvers el tipus d'un denari romà, de Crawford nº 201 a 215, dels anys 154 a 148 a. C. i el revers del denari ibèric de Sesars. Ambdós models són coetanis.

A. N.

MEDIEVAL

ARQUEOLOGIA MEDIEVAL ESPAÑOLA. II Congreso, Madrid 19-24 enero, 1987, 3 vols.

Ens referim als treballs que tracten de la moneda presentats en aquest congrés.

Canto Garcia, A. «La moneda islámica en al-Andalus: el estado de la cuestión», vol. I, pp. 21-31.

Balaguer, A. M. i Crusafont i Sabater, M. «Los hallazgos monetarios, tratamiento e interpretación», vol. II, p. 13-23.

Navarro Oltra, V. C. «Un tesorillo de dirhems emirales en Pedreguer (Alicante)», vol. III, p. 53-62.

Reuerce Velasco, M. y Cano, S. A. «Apuntes sobre la cerámica emiral a partir de dos piezas fechadas por monedas», vol. III, pp. 94-104.

Asin Vells, S. «Monedas medievales en las excavaciones realizadas por el SIAM de Valencia», vol. III, pp. 288-92.

Rueda, M. «Cronología del vellón castellano: un caso desconcertante», vol. III, pp. 662-670.

Saenz Diez, J. I. y Pellicer Bru, J. «Datos metrológicos y numismáticos de los manuscritos mozárabes de Toledo», vol. III, pp. 679-686.

Jiménez, J. I. y Pellicer Bru, J. «Datos metrológicos y numismáticos de los manuscritos mozárabes de Toledo», vol. III, pp. 679-686.

Jiménez Pérez, A. «La fortaleza de Huete: sistemas constructivos, cerámicos y numismáticos», vol. II, 720-730.

A. N.

BARCELÓ, M. Un estudio sobre la estructura fiscal y procedimientos contables del emirato omeya de Córdoba (138-300/755-912) y del Califato (300-366/912-976), *Acta Mediaevalia*, 5-6, 1984-85, Universidad de Barcelona, 45-72.

Anàlisi documental sobre la recaptació fiscal a Còrdova durant l'emirat i el califat la qual en aquest darrer període presenta una mitjana de 6 milions de dinars anuals.

La moneda és l'instrument essencial de l'organització política de l'Estat, essent la seva funció principal el pagament de tributs no el de la circulació de mercaderies.

L. V.

CRUSAFONT I SABATER, M. i BALAGUER, A. M., «Moneda i sobirania: més d'un mil·leni?», *Quadern* núm. 69, octubre, 1989, dedicat al Mil·lenari de Catalunya, Fundació de les Arts i de les Lletres de Sabadell.

No podia mancar en un monogràfic de col·laboracions diverses dedicades al Mil·lenari de Catalunya l'aspecte importantíssim de la moneda.

Certament que l'ús lliure, o alliberat, del dret de moneda és un dels aspectes que millor poden definir la sobirania d'un estat, qüestió que fins ara no ha estat massa contemplada pels historiadors en tractar del Mil·lenari de Catalunya, que hom ha convingut a celebrar enguany. En aquest treball, els autors tracten aquest aspecte tot assenyalant que, almenys des de l'any 934, el grup comtal Barcelona-Ausona-Girona emetia moneda de forma plenament autòctona, com ho mostra la donació del comte Sunyer d'una tercera part de benefici de la moneda que es fes a Girona al bisbe d'aquella seu.

Per altra banda, observen que en la llunya 827 els comtats de Pallars i Ribagorça s'havien ja desseixit del domini franc, com és ben acceptat. Tot plegat posa en qüestió que el 1988 hagi estat la fita cronològica més idònia per a celebrar aquest Mil·leni. Malgrat tot, els autors es congratulen d'aquesta celebració que haurà, sens dubte, contribuït en aprofundir en el coneixement de les nostres arrels.

A. N.

CRUSAFONT I SABATER, M. «Identificació del diner de Sant Feliu de Guixols», *Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà*, 1986, pp. 79-86.

En aquest treball l'autor realitza la identificació del diner encunyat a Sant Feliu de Guixols. L'autorització, donada per l'infant Enric el 1484, per a batre 100 lliures de menuts en aquella població era coneguda, però hom no coneixia cap peça de l'esmentada emissió.

Per altra banda, es coneixia un rocabertí contramarcant amb les armes catalanes en cairó i amb un escut amb vairs que no encaixava amb la tipologia donada per la documentació ni amb la dels menuts gironins coneguts.

Després d'un detingut estudi de la sigil·lografia, l'autor conclou que aquest menut porta l'escut de Sant Feliu que, en aquesta època, porta uns vairs i no pas el mar. Reexaminant els exemplars coneguts pogué descobrir que en un d'ells hi ha unes lletres S-F als costats de l'escut, la qual cosa confirma les sòlides hipòtesis formulades per M. Crusafont.

A. M. BALAGUER

CRUSAFONT I SABATER, M. Les monedes i medalles de Cardona, *Cardona*, butlletí n.º 4, desembre 1986, Patronat Municipal de Museus, Cardona, 37-48.

Exposició documentada de la moneda vescomtal dels Cardona, dels senyals del Camp de Tarragona i d'Arbeca del segle XV, dels Senyals i pel·lofes de Cardona, de les medalles que fan referència al setge, de l'any 1711, així com del paper-moneda de la guerra civil.

L. V.

DEPEYROT, G. *Trésors et émissions monétaires du Languedoc et de Gascogne* (XIIe et XIIIe siècles) Toulouse, 1987, 180 pp.

Es tracta d'un aplec d'estudis realitzats per diferents especialistes, editats amb la direcció de G. Depeyrot. Com s'exposa en la introducció hom es proposa fer una revisió i actualització de la circulació de moneda, especialment de la feudal, al Llenguadoc i a Gascunya en els segles XII-XIII per a actualitzar la visió donada per l'obra ja clàssica de Mereille Castaing-Sicard, («Les monnaies féodales et circulation monétaire en Languedoc s. X-XII, Toulouse 1961). Els treballs que conté l'obra són els següents: M. Bompaire, tracta dels tallers de Melguell, Cahors i Rodez, segons les fonts escrites; G. Depeyrot realitza un recull dels tresors per a analitzar la difusió de la moneda feudal del Llenguadoc; C. Carcassonne estudia els pesos de les monedes dels tresors de Molezun, Toulouse i Saint-Salvi-de-Carcaves; A. Bronfenbrener publica el tresor de l'Arsenal de Toulouse, G. Depeyrot el de Mont-de-Marsan i finalment M. Bompaire, G. Depeyrot i J. Belaubre tracten del tresor de Saissac i de la introducció de la moneda reial al Llenguadoc al s. XIII.

Cal fer especial menció del treball sobre la circulació de la moneda feudal francesa

a la Península Ibèrica, contingut en aquesta mateixa obra i realitzat per A. M. Balaguer. Es tracta no sols d'un primer intent per a inventariar les troballes de moneda d'aquestes sèries a la Península, sinó que també representa un assaig metodològic modèlic de com compaginar i confrontar la informació de les pròpies troballes amb la de la documentació escrita.

M. CRUSAFONT I SABATER

GIL FARRES, O. Unos dineros de Alfonso «El Batallador», *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, tomo II, nº. 2, 1984, 159-166, ilust.

Tresoret de 423 monedes, sense procedència coneguda, guardada del M.A.N. Són estudiades tipològicament formant-se 29 sèries. Metrològicament la mitjana és de 0.8005 gr, donant-se una taula amb els pesos de totes les sèries. A continuació s'estudia la talla, discutint-se el pes del marc de Castella, que accepta com de 233 gr.

Considera que aquests diners foren emesos quan la primera entrada d'Alfons el Bataller a Toledo com a rei de Castella, cap a l'any 1108-1111.

L. V.

JARIQUE, nº. 1, Enero 1987 (Madrid), 14 pgs.

S'ha publicat el primer número de la nova revista JARIQUE que vol servir de llac d'unió entre els especialistes de numismàtica hispano-àrab.

El títol, d'origen àrab, fou usat a Múrcia significat la reunió de diversos dolls d'aigua per a fer-ne un de més gran. Evidentment, aquesta revista vol reunir els estudis de numismàtica àrab per fer-ne, amb llur reunió, una aportació important.

En aquest primer número, la primera part està dedicada al Congrés Internacional de Londres, i dóna el resum de les comunicacions de numismàtica hispano-àrab presentades per A. Canto, T. Ibrahim, H. E. Kassis, Mohamed Laaloui, J. Rodrigues Marinho, J.-I. Saenz-Diez i D. Wasserstein.

En la segona part es presenten els treballs de S. Fontecha, J.-I. Saenz-Diez i J. Pellicer i Bru.

Desitgem de tot cor continuïtat i llarga vida a Jarique.

L. V.

I JARIQUE DE ESTUDIOS NUMISMATICOS HISPANO-ARABES, Institución Fernando el Católico, Zaragoza, 1988, 217 pp.

La intenció d'aquesta trobada era, com es diu en la presentació, de donar una síntesi de la investigació en els darrers anys i un resum bibliogràfic, tasca que s'encomanà als següents especialistes:

Anna M. Balaguer: Las emisiones transicionales árabe-musulmanas de Al-Andalus. Nueva síntesis.

Alberto Canto García: El período Omeya. El Emirato. La aparición de la tipología califal. Abd al-Rahman III: sus sucesores.

Jorge de Navascues y de Palacio: Reyes de Taifas.

Hanna Kassis: Notas históricas sobre las monedas de los almorávides.

Salvador Fontenla Ballesta: La numismática almohade.

Josep Pellicer i Bru: Anotaciones sobre metrología monetar hispano-árabe.

El volum conté a més una sèrie d'aportacions de tipus puntual degudes a:

Alberto Canto García: *Tesoro de moneda emiral del siglo II de la Hégira conservado en el MAN*.

Juan Ignacio Saenz-Díez: ¿Un «Almanzor» numismático?

Juan Ignacio Saenz-Díez: Ibn Shuhayd y el año 404.

Juan Ignacio Saenz-Díez: Acuñaciones califales en el Magreb.

Taufiq Ibrahim: Notas sobre dos monedas inéditas.

Jorge de Navascues y de Palacio: Una brevísima aportación a la moneda hispano-árabe: noticia de un hallazgo.

Antonio Medina: Wadi Lau, ceca africana de los Hammudíes de Málaga.

Antonio Medina: Pieza inédita del emir almorávide Ysuf ben Tasfin.

Antonio Medina: Aparece una dobla del califa almohade Abd Allah I.

Felipe Mateu y Llopis: Morabetinos in auro y mazmudinas iucefías durante Alfonso el Casto, Pedro el Católico y Jaime I de Aragón (1162-1276).

Rafael Valencia, Diego Oliva y Eugenia Galvez: Aportación al estudio de los territorios de la Cora de Firrix. I. El tesorillo almohade de El Pedroso (Sevilla).

Salvador Fontenla Ballesta: Dos nuevas monedas de plata inéditas.

Salvador Fontenla Ballesta: Un intento de sistematización de la plata nasrí.

Finalment tenim dos treballs de tipus metodològic. El primer, degut al Dr. M. Gomes Marques que tracta de les diferents tècniques modernes d'investigació numismàtica en el seu treball titulat: *Técnicas modernas de investigação em numismática*.

Un altre estudi d'aplicació metodològica és el de M. Crusafont amb el mètode de quantificació dels fenòmens monetaris, exemplificat en el cas concret de la circulació de l'or a Catalunya des del morabatí fins al florí. El títol de l'aportació fou: *Del Morabatín almorávide al florín. Continuidad o ruptura en la Catalunya medieval*.

A. M. BALAGUER

MARIÑO, BEATRIZ. «Testimonios iconográficos de la acuñación de moneda en la Edad Media. La portada de Santiago de Carrión de los Condes». *Artistes, Artisans et Production Artistique au Moyen Age*. Vol. I, *Les hommes*, Ed. Picard, París, 1986, pp. 499-511.

Interessant informació que presenta l'autora sobre la portada de l'església de *Santiago de Carrión de los Condes* (Palència).

Vuit de les dovelles de l'arquivolta presenten els operaris d'una seca en plena realització de la seva feina. L'operari que lamina la planxa, l'entallador de cospells, l'encunyador, el fonedor, el mestre de seca, el que realitza els assaigs o bé el banquedor.

L'autora ens dona a conèixer encara una altra escena similar de la portalada de la veïna església d'*Arenillas de San Pelayo*, escenificat en sis dovelles, fonedor, tallador de cospells, laminador, un personatge que porta recipient amb un lingot a dins i sembla haver tingut en l'altra mà un martell enlaire, que l'autora no sap interpretar, un altre personatge colpeja un objecte rectangular damunt de l'enclusa i finalment un fonedor.

L'estudi és detingut i ben documentat, però creiem que resten algunes qüestions per a resoldre, com és ara el fet que en ambdues portades el cicle es tanqui amb un fonedor; més aviat creiem que ha de tractar-se d'alguna operació relacionada amb el blanqueig de les peces.

A l'hora d'estudiar les tècniques d'encunyació medieval hom haurà de tenir molt en compte aquests dos repertoris iconogràfics, realment únics per la seqüència de l'escenografia d'un taller. Fins ara teníem algunes de les funcions més destacades, com és ara la d'encunyar, representades en capitells medievals i en altres manifestacions artístiques, però mai una seqüència tan completa.

A. M. BALAGUER

MATEU Y LLOPIS, F. Documentos monetarios de Jaime I, del Ms. Real 9, del Archivo de la Corona de Aragón, *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán*, Universidad de Zaragoza, 1986, 969-981.

Publicació de dos documents que contenen privilegis de la ciutat de València, afegint-se la «tabule camporum».

L. V.

PELLICER I BRU, J. *Al-Andalus. Las fuentes i la Numismática*, (Síntesi cronològico-metrològica de las acuñaciones del Califato de Córdoba), A. N. E., Barcelona, 1988, 156 pp.

Com bé aclareix el subtítol de l'obra, es tracta d'un estudi metrològic de les emissions monetàries del període califal. L'autor es basa en les fonts documentals escrites, per una banda, i en les dades de les mateixes monedes o dels ponderals monetaris, per l'altra. Acompanya l'obra un vocabulari metrològic-fiscal prou útil.

L'obra és prolongada per Miquel Barceló, el qual en realitza una lúcida delimitació del seu abast en dir:

«Este libro es un primer resultado... que señalará sin duda un punto de inflexión en la numismática andalusí. Será inevitablemente discutido e inevitablemente iluminará muchos aspectos hasta ahora poco comprendidos o sencillamente inadvertidos.

A. M. BALAGUER

PIRAS, E. «Monete inédite di zecche della Sardegna» *Panorama Numismatico*, 26. Cremona, 1988.

El Professor Piras amplia amb aquest treball la sèrie medieval sarda amb 2 nous tipus. Així presenta els òbols d'Alfons el Benigne i de Pere el Cerimoniós, els primers òbols sards coneguts.

M. CRUSAFONT I SABATER

PROBLEMS OF MEDIEVAL COINAGE IN THE IBERIAN AREA. A Symposium held by Sociedad Numismática Avilesina and the Instituto de Sintra on 3-6 december, 1986. Edited by Mário Gomes Marques and M. Crusafont i Sabater, Avilés, 1986, 462 pp.

Aquesta segona edició dels simposis sobre la problemàtica de les emissions monetàries medievals del context peninsular fou celebrada a Avilés i fou possible gràcies a la bona col·laboració de la Sociedad Numismática Avilesina i del Instituto de Sintra.

Donarem tot seguit el sumari dels treballs publicats en aquest volum, el qual haurà de tenir-se ben present en tractar de la història de la moneda medieval peninsular.

The history of money in the writings of Marc Bloch, John Day.

PROBLEMS OF CHRONOLOGY

Laws reviewing rents as sources of numismatic information, Mário M. Gomes Marques.

The monetary issues of Ahmad ibn Qasi in Silves and the beginning of the characteristic Almohad coinage, José Rodrigues Marinho.

The last Moslem gold coinage of Murcia — a discovery and a possible rectification, Juan J. Rodríguez Lorente.

Notes for future studies on the chronology of the Castilian-Leonese coinage, Antonio Orol Pernas.

The issues of Perpignan of James III of Majorca and the differentiation between the coinages of James II and James III, M. Crusafont i Sabater.

Problems of chronology in the coinages of the Catalan-Aragonese crown: the series of the florins of Majorca issued in the name of Martí, M. Crusafont i Sabater.

The attribution of the tornês issued in the name of Dinis King of Portugal, Mário Gomes Marques and Teresa Gomes Marques.

A new hypothesis on the origin of the real issued in the name of Beatriz, Queen of Castile and Portugal, José M. Correia Noras.

PROBLEMS OF METROLOGY

On the metrology of the silver coinage of the Spanish Amirate, Alberto Canto García and Eduardo Marsal Moyano.

On the silver coinage of the Caliphate issued in the name of Hisam II Almoravid Billah (A. H. 366-403/A. D. 976-1013), Josep Pellicer i Bru.

The silver contents of some dirhams of the revolutionary period of the Spanish Umayyad Caliphate, João M. Peixoto Cabral and Juan Ignacio Sáenz-Díez.

Notes for future studies on the metrology of the Castilian-Leonese coinage, Antonio Orol Pernas.

A Valencian nest of weights, José M. Leyda y Damiá.

Considerations for working hypotheses on the billon coins of the first four kings of Portugal, Francisco A. Costa Magro.

On the metrology and chemical compositions of Portuguese dinheiros, Mário Gomes Marques and Giles F. Carter.

A preliminary note on the metrology of the meio real cruzado, Nuno Gonçalves, J. M. Peixoto Cabral and Mário Gomes Marques.

PROBLEMS OF CIRCULATION

Medieval coin-hoards and the problems of interpretation, Andrzej Mikolajczyk.

Some geographical aspects of early medieval monetary circulation in the Iberian Peninsula, D. M. Metcalf.

The use of documentary sources in monetary history, Anna M. Balaguer.

Circulation and coinage by Hisham II in North Africa (366-399), Juan Ignacio Sáenz-Díez.
Perforations in coins of the Andalusian Umayyad Caliphate: a form of demonetization?,
 Alberto Canto García.

Single finds of medieval coins from Coca, Juna F. Blanco García.

The Larache (Morocco) hoard of late fifteenth century Iberian silver coins, Antonio Orol Pernas.

Catalan minting policy in Sardinia in the wake of the conquest, 1324-1331, John Day.

Currency patterns in Portugal during the second half of the thirteenth century, Mário Gomes Marques.

A. M. B.

PROBLEMS OF MEDIEVAL COINAGE IN THE IBERIAN AREA. A symposium held by the Sociedade Numismática Scalabitana and the Instituto de Sintra, 4-8 october 1988, Edited by Mário Gomes Marques and D.M. Metcalf, Santarem, 1988, 581 pp.

Acaba d'aparèixer el volum de les actes de la tercera edició d'aquests simposis que dirigeix i impulsa el Dr. M. Gomes Marques. Donarem tot seguit el repertori de les col·laboracions que conté.

VISIGOTHIC KINGDOM

For what purposes were Suevic and Visigothic tremisses used? The contribution of topographical analysis, illustrated by some comments on single finds from the Alentejo, and on the mint of Elvora, D.M. Metcalf.

The copper coinage of the Visigoths of Spain, M. Crusafont i Sabater.

On finds of Suevic and Visigothic coins in the Iberian Peninsula and their interpretation, António Marques de Faria.

MUSLIM STATES

Volumes of production of dirhams in al-Andalus during the years A.H. 330 and A.H. 340 as calculated from die-link statistics, Alberto Canto, Francisco Palou and Belén Tortajada.

On the silver contents of the dirhams issued by Hisham II in A.H. 403 (A.D. 1012-13), José Rodrigues Marinho and João M. Peixoto Cabral.

Coins from afar?. New evidence on coin production and fiscal administrative practice in the late Umayyad caliphate, Miguel Barceló.

The start of the silver crisis in Islam: a comparative study of Central Asia and the Iberian Peninsula, Thomas S. Noonan.

Analysis of the Almoravid silver coinage: the qirats, João M. Peixoto Cabral and José Rodrigues Marinho.

Non-destructive examination of four plated Almoravid qirats, João M. Peixoto Cabral and José Rodrigues Marinho.

Five qirats of al-Muwakkil of Badajoz, António Medina.

Metrological considerations on a document concerning the parias paid by Ahmad al-Muktadir of Saragossa to Sancho IV Garcés of Navarre, Josep Pellicer i Bru.

The coinage of Muhammad Ibn Sadr (ibn Mardanish) of Mursiya. An attempt at Iberian Islamic autonomy, Hanna E. Kassis.

Nasrid silver. A contribution to Spanish Islamic metrology, J. J. Rodríguez Lorente and Salvador Fontenla Ballesta.

- Finds of Iberian Islamic coins in the northern lands*, Anne Kromann.
Movements of Spanish Umayyad dirhams from the Iberian area to Central, Nordic, and Eastern Europe in the early Middle Ages, Andrzej Mikolajczyk.

CASTILE-LEON

- Money of account and circulating coins in Castile-Leon c. 1085-1300*, James J. Todesca.
A parcel of coins of Alfonso VI of Leon (1073-1109), D. M. Metcalf.
Chemical compositions of cornados novenes of Sancho IV of Castile-Leon, Giles F. Carter, José Rodrigues Marinho and Mário Gomes Marques.

PORTUGAL

- From county to kingdom. Some economic signs of evolution in the territorium portugale-nis*, Teresa G. M. de Abreu and Mário Gomes-Marques.
Chemical composition, of Portuguese dinheiros, J. N. Barrandon, M. Filomena Guerra and F. A. Costa Magro.
Silver determinations by X-ray fluorescence in uncleaned Portuguese dinheiros, Giles F. Carter.
On the silver contents of the dinheiros novos issued by Fernando I of Portugal (1367-83), Giles F. Carter, Mário Gomes Marques and José Rodrigues Marinho.
The Gramacha (Évora, Portugal) hoard of Medieval billon coins, José Rodrigues Marinho.
Long-cross dinheiro attributed to Afonso II of Portugal with almondshaped shield on the obverse. An error of description with chronological implications, José Rodrigues Marinho.
A note on the arenço as an unit of weight, José M. Correia Noras.
On the metrology of the reais de dez soldos of the Master of Avis and its typological implications, João M. Peixoto Cabral, José Rodrigues Marinho and Mário Gomes Marques.
Bullion starvation and the Portuguese overseas expansion, Mário Gomes Marques.

THEMES CONCERNING MORE THAN ONE STATE

- The problem of the standard in medieval coinage systems*, John Day.
Weight variation and Gresham's, Mário M. Gomes Marques and Mário Gomes Marques.
Parias and myth of the mancus, Anna M. Balaguer.
Early gold coinages of the Reconquest. A critical review of the theories about their introduction, Juan Ignacio Sáenz-Díez.
Enriched silver coatings on some Portuguese dinheiros and Castilian cornados, Giles F. Carter.

MEDIEVAL COINS FROM THE PENINSULA IN FOREIGN COLLECTIONS

- The Danish numismatist Christian Jürgensen Thomsen and the formation of the ancient and medieval Iberian collection of coins in the Danish National*, Jorgen Steen Jensen.

A. M. B.

RODRÍGUEZ LORENTE, J.J. Y IBRAHIM. TAWFIG B. HAFIZ. *Numismática de Ceuta Musulmana*, Madrid, 1987, 197 pp.

Important treball d'aquests dos especialistes de la numismàtica aràbiga que avui uneixen les forces per a donar-nos un acurat catàleg de les emissions monetàries àrabs de Ceuta

a l'Edat Mitjana. Comença l'obra amb una concisa i útil revisió de la història d'aquesta ciutat, seguida del catàleg de les monedes dels diferents dominadors de Ceuta: Hammudites, Bargawatas, Almoràvids, Almohades, Hafside, període Azafí, Merinites i Nassarites.

Com a apèndix a l'obra els autors publiquen un total de 24 monedes àrabs tant del Nord d'Àfrica com d'al-Andalus, fins ara inèdites i que no guarden relació directa amb Ceuta, però que era interessant donar a conèixer. Gosaríem qualificar el treball com el més útil dels realitzats en els darrers anys en numismàtica àrab i que està en la línia dels altres realitzats per JJ. Rodríguez Lorente sobre Múrcia, o bé l'edició de les làmines inèdites d'A. Delgado realitzada ja en col·laboració amb Tawfiq b. Hafiz Ibrahim.

A. M. BALAGUER

RUEDA, SABATER. M. «El ducado veneciano», *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, tomo II, nº. 2. 1984, 167-172.

Conjunt de 27 monedes, de les quals 6 són imitacions. D'aquestes se'n dona el catàleg i uns comentaris.

L. V.

MODERN i CONTEMPORANI

COEKELBERGHS. A. *L'hôtel des monnaies de Bruxelles au 18 e siècle et la comptabilisation par parties doubles de ses opérations*. Dossiers du Cen, núm. 2, 1989, 130 pp.

Ens ofereix l'autor un interessant estudi sobre els llibres de comptabilitat de la seua de Brussel·les al segle XVIII. La comptabilitat d'aquell taller monetari no es portava en aquella època encara pel sistema de partides dobles, per això l'autor refà els càlculs per aquest sistema per tal d'arribar a establir els beneficis i la rentabilitat de l'emissió de moneda en aquell taller.

Amb la realització d'aquest treball l'autor dona un bon exemple del camí a seguir per a l'estudi de la història de la moneda a l'Edat Moderna i Contemporània per al qual l'examen rigorós dels llibres de comptabilitat de les seques és fonamental.

A. M. BALAGUER

OROL PERNAS. A. La Real Casa de Moneda de Trujillo, *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán*, Zaragoza. 1986, 1117-1132.

La casa de Moneda de Trujillo s'obre l'any 1641, possiblement per proveir de moneda ressegellada a les tropes castellanes de Portugal, durant el seu aixecament. S'estudien els ressegellats i se'n dona el seu repertori.

L. V.

REDONDO VEINTEMILLAS. G. La moneda «perulera» en Aragón (1650-1653): Notas y documentos, *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán*, Zaragoza, 1986, 1085-1116.

Notes documentals sobre l'entrada a Aragó de la moneda de plata encunyada a Potosí, anomenada «perulera», per a resbrinar-ne la seva transcendència.

L. V.

TURRO. ANTONI. *El paper moneda català a la Franja de Ponent 1936-1939*, Ed. El Llamp. Barcelona, 1987.

Es tracta d'un estudi i catalogació del paper moneda emès per municipis ubicats a l'anomenada Franja de Ponent. És a dir en aquell territori de parla catalana sota administració aragonesa. Comença l'autor per a donar-nos la situació socio-política, econòmica, geogràfica, etc. dels pobles d'aquest territori, segueix la descripció de les emissions monetàries i finalment es tracta de les seves característiques, com és ara el seu origen, el seu import i, també, les fonts consultades per a l'estudi.

Aquest nou llibre d'A. Turro és sens dubte un complement indispensable a la seva obra *El paper moneda Català 1936-39*, esdevingut ja un clàssic.

A. M. BALAGUER

MEDALLÍSTICA

CALVO PASCUAL. J. L. *Cruces & Medallas, 1807-1987*, Pontevedra, 1987, 195 pp. i 8 lams.

Es tracta d'un recull sistemàtic de les condecoracions instituïdes a Espanya, les quals són dividides en tres apartats: Commemmoratives, de mèrit i d'ordres militars i civils. Aquesta obra té un precedent en el treball del mateix autor *Condecoraciones de España 1849-1975*, (1979) i en diversos articles publicats a *Acta Numismàtica*.

Aquesta nova obra, molt més completa, constitueix una guia inestimable per al coneixement d'aquesta especialitat tant poc treballada en el nostre país.

A. M. BALAGUER